

Alfredo M. Bonanno

Zaključani

Razmatranja o zatvoru

Sadržaj

Riječ prevoditelja	7
Uvodna napomena	11
Zaključani. Razmatranja o zatvoru	19

Riječ prevoditelja

Ova je knjižica prijevod jedne rasprave o zatvoru koja se održala prije više od dvadeset godina, 1993., u talijanskom gradu Bologni. Tekst je kasnije, 1996., objavljen u knjizi *Afinitet i neformalna organizacija*, preveden je na više jezika i doživio je više izdanja.

Razlog nastanka ovog prijevoda nedostatak je rasprava na srpsko-hrvatskom jeziku koje bi se temeljito suočile s pitanjem zatvora. Razlog nije neki specifičan događaj, kao što je primjerice osuda drugova na zatvorske kazne, koje su, na prostorima bivše Jugoslavije, koliko ja znam, bile poprilično rijetke. Ipak, zatvor i dalje postoji, spreman da prihvati anarhiste i sve one koji se ne pokoravaju. Praviti se da represija ne postoji samo zato što nas osobno ne pogađa ili zato što se jednostavno tiho sprema pogoditi nas dok mirno spavamo, nekako je nepromišljeno.

Ovim se prijevodom želi ponuditi drugovima jedan alat koji je od velike važnosti jer obrađuje razna pitanja vezana uz represiju, borbu i anarhističko djelovanje; neka od njih su čisto filozofska, a neka vrlo konkretna.

Tko god je pokušao proučiti pitanje zatvora, a da u njemu nije završio, vjerojatno je pročitao tekst *Nadzor i kazna* Michela Foucaulta, koji govori o povijesti suvremenog zatvora i objašnjava njegovu „ortopedsku” funkciju i njegovu sličnost sa samostanom, školom,

tvornicom, kasarnom i sa svim onim ustanovama i strukturama koje su svakodnevno prisutne u društvu u kojem živimo. Jednom riječju, radi se o nadzoru nad ljudima koji se provodi discipliniranjem tijela: to ne vrijedi samo za zatvor, nego i za školu, tvornicu itd. Foucaulta se naravno spominje i u *Zaključanima*; djela tog filozofa zasigurno su zanimljiva, ali bez nekog značajnog zaključka.

Među raznim problemima koje tekst *Zaključani* otvara nalazimo i odnos s demokratskim modelom suvremene moći koji se već godinama temelji na toleranciji, na mekoći i na političkoj korektnosti. Zatvori otvorenog tipa o kojima se govori u tekstu već su stvarnost i sve izgleda savršeno. Zatvor je sastavni dio države pa na državu i sliči. Sjetimo se razmnožavanja građanskih udruga i nevladinih organizacija koje uspijevaju regrutirati te time kontrolirati energije čak i najljuće mladosti. Dovoljna je neka mrvica, neko financiranje, neki koncert, neko mjesto za druženje i svi su, izgleda, sretni. To je strategija demokratske vlasti: ona nudi pojedincu sudjelovanje, ne odričući se pritom upotrebe sile, bez obzira na to zanima li tog pojedinca takvo „blagostanje”, koje je uistinu samo jedna laž.

Zatvor nije „problem” koji treba riješiti. Ne radi se o tome da se objasni kako je grozno onima koji su bili te nesreće da završe u tim bijednim mjestima, ili koliko su sretni oni koji nastanjuju zatvore otvorenog tipa, ili kako pronaći način da se sukobi među ljudima rješavaju bez potrebe da se nekoga zaključa u ćeliju. Zatvor i državu treba napasti i, ako je to moguće, uništiti. Ništa više, ništa manje. Zatvor se zasigurno sastoji od zidova koji su naizgled neprobojni, ali i od

osoba i poduzeća koja u njemu rade ili s njim posluju: onih koji ga projektiraju, koji ga izgrađuju, koji odlučuju tko treba u njemu završiti, koji stražare, koji s njim sudjeluju, koji u njemu rade. Posao kao svaki drugi? Možda, ali ti ljudi imaju jasne odgovornosti.

Još jedna napomena čitatelju: u tekstu se ne spominju samo klasici anarhizma (Malatesta, Kropotkin, Stirner), koji su čitatelju vjerojatno poznati, već i talijanska situacija u okviru koje je ovaj tekst nastao. Moguće je da će neki od tih pasusa biti teško razumljivi ili potpuno nerazumljivi bez makar površnog poznavanja talijanske povijesti sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća. Ovdje mislim na iskustvo oružane borbe i na njezinu vojnu degeneraciju te na njezino propadanje uz čestu pojavu onih koji su se javno odrekli borbe optužujući svoje bivše drugove (takozvani *pentiti*, što na talijanskom znači „pokajnici”) ili se jednostavno distancirajući od njih. Izbacivanje tih pasusa predstavljalo bi nepotrebno nasilje nad tekstom. Neka čitatelj bude strpljiv i nastoji shvatiti bit rasprave koliko je god to moguće. A tko zna, možda bi se te nejasne točke u budućnosti mogle pretvoriti u priliku za daljnja razmatranja i promišljanja.

U Puli, 27.1.2016.

Uvodna napomena

Zatvor je nosiva struktura društva u kojem živimo. Često tako ne izgleda, ali jest tako.

Napredno, odgojno, popustljivo društvo, društvo koje dopušta da ga vode prosvijetljeni političari koji su protiv svake upotrebe nasilja, društvo koje zabrinuto gleda više ili manje udaljene pokolje rasute po zemljopisnoj karti svijeta, društvo koje se čini sačinjeno od tolikih građana koji samo paze da ne oštete zelenilo i da plaćaju što manje poreza, to isto društvo koje vjeruje da je daleko od barbarstva i od užasa – ima zatvor na vratima.

Sad, samo postojanje jednog takvog mjesta gdje se muškarci i žene drže u prikladno opremljenim željeznim kavezima, gdje ih čuvaju drugi muškarci i žene koji drže ključ u ruci, mjesto gdje ljudska bića provode godine i godine svojih života a da ništa, ama baš ništa, ne rade, najveći je znak sramote ne samo za ovo društvo, nego za cijelo povijesno razdoblje.

Pišem ovu *Uvodnu napomenu* iz zatvora u Rebibbiji (u Rimu) i smatram da ne trebam ništa promijeniti u tekstu konferencije koju sam održao u Bologni prije nekoliko godina. Ustvari, ništa se nije promijenilo, uspoređujući današnju zaslijepljenost zatvorskih ustanova s prošlim iskustvima koja sam djelomično opisao u ovom tekstu.

Ništa se nije ni moglo promijeniti. Zatvor je rana koju društvo pokušava bez uspjeha sakriti. Kao što su liječnici sedamnaestog stoljeća liječili kugu stavljajući mast na bubone, a istovremeno dozvoljavajući da štakori trčkaraju po smeću, naši suvremeni stručnjaci na svakoj razini zatvorskih hijerarhija pokušavaju sakriti ovu ili onu užasnu stranu zatvora, ne shvaćajući da je uništenje zatvora jedini način da se njemu suprotstavimo. Uništenje do temelja, da ne ostane ni kamen na kamenu, a ne kao što je čovječanstvo ponekad znalo činiti s građevinama koje su označile najokrutnije sramote, ostavljajući koju ruševinu kao trajnu uspomenu.

Onaj koji ima naviku govoriti besmislice često se pita: je li uopće moguće uništiti zatvor? Je li uopće moguće da zatvor nestane bez traga u društvu kao što je naše, gdje jedna skupina vlastodržaca, koja se zove država, odlučuje u ime svih i silom nameće svoje odluke?

I tako najbolji među tim govornicima, dakle ljudi dobrog srca i bistrog uma, pokušavaju ublažiti patnje zatvorenika dopuštajući im kino jedanput tjedno, televiziju u boji, donekle prihvatljiv obrok, tjedni razgovor, nadu da će izaći prije kraja kazne i sve ostalo. Naravno, zauzvrat, ovi dobri ljudi nešto traže. Na kraju krajeva, radi se o maloj stvari. Traže da se zatvorenici dobro ponašaju, da poštuju stražare, da mogu podnositi godine nerada i seksualne apstinencije, da pristanu na psihološki tretman stručnjaka i da izjavljuju, na manje ili više jasan način, da su preporođeni i sposobni vratiti se u ono društvo koje ih je izbacilo zbog lošeg ponašanja.

Budući da već četvrtinu stoljeća posjećujem zatvor, mogu izvršiti malu usporedbu. Nekad je zatvorenik

živio doslovce u jednoj užasnoj i bolesnoj rupi gdje su živjeli miševi i druge životinje, vidio bi svjetlo dana tek nekoliko minuta, nije imao televiziju i nije smio ni kavu skuhati u svojoj ćeliji. Danas je stanje bez sumnje bolje. Zatvorenik si može spremati prave obroke u ćeliji, čak i kolače, ima više sati zraka dnevno nego što je nekad imao mjesečno, može imati dodatne razgovore, nekoliko poziva članovima obitelji, raditi uz prihvatljivu plaću (koja je polovina srednje radničke plaće vani), uživati u televiziji u boji, u frižideru, u tušu i u svemu ostalom što već ima u gotovo svakom zatvoru.

Ipak, može li reći da mu je bolje nego nekada? Naravno da može. Ali navečer, kad se približava najnežnije doba dana, kad bi srce htjelo biti drugdje, u osjećajima i kod već izgubljenih voljenih osoba, kad čuje škripanje sramotnog ključa u bravi, njegovo je stanje još uvijek isto. Zar užas koji proizlazi iz takvog stanja, od ljudskog bića koje se zaključano u jednoj ćeliji pita bez odgovora o smislu života, ovaj užas ne pada na cijelo društvo? Je li moguće da ovi realni govornici to ne primjećuju?

Naravno, zatvorenici prihvaćaju ova poboljšanja, nisu valjda glupi, i dobro je da je tako, i prihvaćaju platiti nadoknadu, praviti se dobri i poslušni, svađati se što manje sa stražarima i pričati bajke odgojiteljima i psiholozima koji kao sjene kruže po hodnicima, jedva čekajući da se vrate kućama i čekajući kraj mjeseca da bi dobili plaću. Osim očigledne činjenice da je razina sukoba u zatvoru popustila, nitko ovdje ne vjeruje u uključivanje zatvorenika u takozvano civilno društvo, ni tlačitelji, ni potlačeni. To je samo jedna komedija koju svatko savršeno igra bez scenarija.

Uzmimo, na primjer, svećenika. On vrlo dobro zna, ako nije glup, da zatvorenici idu na misu samo da bi sreli druge zatvorenike iz drugih krila koje inače ne mogu vidjeti. No on prihvaća stvarnost s licemjermom koje dolikuje njegovom zanatu i životari. Naravno, ponekad pokoji zatvorenik pokaže iznenadnu vjeru, neko prosvjetljenje na putu k Damasku, ali svećenik savršeno zna da se to događa samo da bi izašao na poluslobodu, ili dobio privremenu obustavu kazne, ili jednu od stotine nagrada koje su predviđene zakonom, ali ovise o odluci stražarskog osoblja, odgojitelja, psihologa, pa i svećenika.

I dok je vani odnos prema murjaku bio jasan, unutra to postaje nejasno. Gotovo svi današnji zatvorenici gube svoj identitet zatvorenika, prihvaćaju jednu popustljivu promjenu koja ih postupno uključuje u sustav koji ne obećava spas, nego puštanje na slobodu nešto prije kraja kazne.

Kao što će pažljiv čitatelj ove knjižice moći primijetiti, postoji jedna struja mišljenja koja se hvali da hoće „ukidanje” zatvora. Ukinuti zatvor znači ukloniti iz društva jedan njegov osnovni dio, zatvor. Ostane li društvo ovakvim kakvo jest, takvo je ukidanje nemoguće ili, u slučaju da se to ipak krene događati, isto ukidanje išlo bi u prilog vlasti.

Pokušajmo to proučiti. Jedini način da se ozbiljno postupa protiv zatvora jest da ga se uništi. To nije apsurdnije ili utopističkije od teze koja traži njegovo ukidanje. Država kojoj je zatvor prijeko potreban koristila bi ekstremne mjere i u slučaju ukidanja i u slučaju uništenja. S druge strane, specifični revolucionarni uvjeti mogli bi omogućiti uništenje zatvora, mogli bi prouzročiti takve nagle promjene u društve-

noj i političkoj stvarnosti da bi se ova utopija ostvarila zbog naglog ili postepenog izostanka sila koje bi bile u stanju nametnuti postojanje zatvora.

U slučaju ukidanja, ako počne postepeno, to znači da država namjerava drugačije riješiti problem zatvora. Ustvari, nešto je već krenulo u tom pravcu. Kao što prikazujem u sljedećem tekstu, u toku je veliko otvaranje zatvora; vanjske političke snage koje su jednom bile isključene, danas ulaze u zatvor na tisuću načina, ima svakojakih kulturnih događanja (kino, kazalište, slikarstvo, pjesništvo, dakle svi su ogranci kulture na djelu). Ovo otvaranje potiče sudjelovanje zatvorenika. Isprva se čini da sudjelovanje ukida nejednakosti, dopušta svakome neku razinu jednakosti, sprječava da ljudi ostaju zarobljeni u ćeliji, tako da mogu govoriti i braniti svoja prava. I to je istina, u ovom smjeru „novi” zatvor je zamijenio „stari”. Ali ima i zatvorenika koji ne žele sudjelovati. Neki među njima imaju svoje dostojanstvo „odmetnika” i ne žele to izgubiti, dakle ne žele sudjelovati.

Ovdje ne predlažem staru podjelu između „političkih” i „običnih” zatvorenika koja me nikada nije uvjerila. Osobno sam uvijek odbijao – i još uvijek odbijam u zatvoru u kojem pišem ovu *Uvodnu napomenu*, naziv „političkog zatvorenika”, već mislim na „odmetnike”, dakle na one koji su svoj život potpuno posvetili tome da žive protiv ili preko uvjeta koje zakon određuje. Jasno je da ako se zatvor s jedne strane otvara prema zatvorenicima koji su spremni na razgovor s ustanovama, s druge se strane zatvara prema onima koji, želeći ostati „odmetnici”, ni u zatvoru ne žele sudjelovati.

Ako takvoj podjeli dodamo povećavanje nadzora nad društvom, napredovanje informatizacije, centralizaciju sigurnosnih i policijskih službi barem na europskoj razini, dolazi se do zaključka da će u jednoj više ili manje bliskoj budućnosti protiv zakona ići samo oni koji stvarno imaju apsolutnu odlučnost odmetnika.

Možemo dakle zaključiti da je plan suvremene moći ukidanje tradicionalnog zatvora otvarajući ga za sudjelovanje, ali u isto vrijeme stvaranje novog tipa zatvora, potpuno zatvorenog, zatvora u bijelom ogrtaču gdje će stvarni odmetnici vidjeti kraj svojih dana. Ovo je zatvor budućnosti i teoretičari ukidanja zatvora bit će zadovoljni jer će ovi zatvori u bijelom ogrtaču moći u budućnosti promijeniti svoje mrsko ime i postati klinike za duševne bolesnike. Nije li osoba koja ustraje u pobuni i potvrđuje svoj identitet „odmetnika” protiv svakog prijedloga sudjelovanja od strane vlasti luda? A zar nisu luđaci više zdravstveni problem, nego kazneni problem?

Takvo društvo, snažnije što se društvenog i političkog nadzora tiče, pozvalo bi sve da sudjeluju u ovom represivnom projektu, i imalo bi stoga manju potrebu za primjenom kazni. Mogao bi se preraditi i sam pojam kazne. Na kraju krajeva, većinu zatvorskog stanovništva čine osobe koje su izvršile kaznena djela koja bi se mogla svakog trenutka legalizirati: uporaba i distribucija droge, male krađe, administrativni prekršaji itd. Uklanjanjem ove osobe iz zatvora i smanjujući mogućnost težih kaznenih djela kao što su pljačke i otmice, koje će uz nadzor teritorija kakav je u planu postati gotovo nemogućim, ostaje samo nekoliko pravih kaznenih djela. Zločini strastvenih naravi moći će se, i to je namjera, kontrolirati kućnim pritvorom.

Dakle, u ovim uvjetima, tko će ostati u zatvoru? Ona nekolicina tisuća ljudi koji ne žele prihvatiti ovaj plan, koji mrze takvo društvo, koji se mrze pokoravati i biti potlačeni, dakle, svjesni buntovnici, koji će još uvijek napadati, možda usprkos svakoj logici, i prema kojima će se moći primijeniti specifični uvjeti pritvora i „liječenja” koji su bliži uvjetima ludnice nego uvjetima pravog zatvora. Eto kamo vodi, slijedeći logične premise, teza ukidanja zatvora. Sama bi država mogla u budućnosti podržavati ovu tezu.

Zatvor je najbrutalniji i najneposredniji izražaj moći i treba ga uništiti kao što treba uništiti moć, ne može se postepeno ukidati. Tko misli da ga može poboljšati da bi ga na kraju uništio, ostaje u njemu zauvijek zarobljen.

Revolucionarni projekt anarhista sastoji se u tome da se bore s ljudima kako bi ustali protiv svake zloupotrebe moći i represije, pa tako i protiv zatvora. Ono što pokreće anarhiste je želja za boljim svijetom, za boljim životom, za dostojanstvom i moralom koje su ekonomija i politika uništile. U takvom društvu ne smije biti mjesta za zatvor.

Zato postoji strah od anarhista.

Zbog toga ih zaključavaju u zatvore.

Zatvor u Rebibbiji, 20.3.1997.

Alfredo M. Bonanno

Zaključani

Razmatranja o zatvoru

Voici le temps des Assassins

Rimbaud

Razgovor o zatvoru je razgovor koji revolucionarni pokret i drugovi anarhisti odavno obrađuju i koji se s vremena na vrijeme vraća jer za mnoge među nama predstavlja problem koji nas se osobno tiče ili se tiče drugova koji su nam bliski, koje volimo.

Saznati kakav je zatvor i zašto postoji i radi, ili kako bi mogao nepostojati, odnosno bolje raditi ovisno o gledištu, bez sumnje je zanimljivo. U prošlosti sam slušao mnoge razgovore, konferencije, rasprave, pogotovo prije desetak godina, u doba kad je vladao analitički način razmatranja stvarnosti kojim je upravljao nekakav marksizam koji je bio gospodar političke scene, i u kulturi i u praksi, a središnja točka tih rasprava bila je „profesionalnost” onoga koji je o zatvoru govorio.

Obično bi slušali (ili se tako samo činilo) nekoga tko je znao što reći o zatvoru. E, pa to nije moj slučaj: ustvari, ja ne znam puno o zatvoru, nesvjestan sam svog znanja o zatvoru jer nisam ni upućen u probleme zatvora, niti sam netko tko je na kraju krajeva puno patio u zatvoru... ponešto, to da. Dakle, ako vas zanima ovakvo viđenje stvari, iz profesionalnog ugla,

nemojte puno očekivati od ovog razgovora o zatvoru. Ono što ću reći bit će pretežno sastavljeno od osobnih dojmova i od nekih manjih proučavanja aktualnih tema o problemu zatvora. Nema ni profesionalnosti ni specifične stručnosti. Odmah ću reći da me nekako odbijaju ljudi koji predstavljaju neku specifičnu temu i, rastavljajući stvarnost na sektore, kažu: „U tome sam stručnjak, sad ću vam to dokazati”. Ja tu stručnost nemam.

Naravno, imao sam svoje probleme, u smislu da sam prije dvadeset godina prvi put ušao u zatvor i ustvari, kad sam se prvi put našao zaključan u ćeliji imao sam velike poteškoće. Prva stvar koju sam pomislio, bila je da uništim radio aparat jer je radio-prijenos bio vrlo glasan i, zatvoren tamo unutra, nakon nekoliko minuta činilo mi se da ću poludjeti. Izuo sam cipelu i pokušao slomiti predmet iz kojeg je ta gadna buka dolazila. Dolazila je iz jedne blindirane kutije na stropu blizu žarulje koja je stalno bila uključena. Prošlo je tek nekoliko minuta od početka mog pokušaja kad jedna glava izviri kroz okno blindiranih vrata i kaže: „Oprostite, što radite?“, a ja sam odgovorio: „pokušavam...”, „ma ne, ne treba, dovoljno je da mene pozovete, ja sam čistač i mogu isključiti radio izvana i sve je u redu”. U tom trenutku otkrio sam što je bio, i još uvijek jest, zatvor. To je cijelo moje znanje o zatvoru. Zatvor je nešto što te uništava i izgleda apsolutno nepodnošljivim, – „kako ću moći živjeti ovdje, uz ovu stvar koja zamara um, zamara tijelo...” – ali dovoljna je jedna jednostavna gesta i tome dođe kraj. To je cijela moja profesionalnost o zatvoru. To je donekle i moje osobno iskustvo što se zatvora tiče.

Zasigurno ima puno istraživanja o zatvoru, ali ja ih poznajem samo vrlo malim dijelom. Uzmite u obzir to da neka istraživanja nisu djelo samo stručnjaka kriminalističkih znanosti i sociologije, nego i samih zatvorenika koji su radili za Ministarstvo. Jedno od tih istraživanja izvršeno je u zatvoru u Bergamu. Ja sam ga pročitao i pronašao u njemu nevjerojatne stvari, grozne grafike, zastrašujuće statistike o zatvoreničkoj populaciji u tom zatvoru, u rasponu od, čini mi se, tri godine. U svakom slučaju, ova istraživanja ne vrijede mnogo, nije to ozbiljno štivo, u smislu da se ne mogu stvarno predložiti onima koji eventualno moraju o tome donositi odluke. Na kraju krajeva, mislim da se ne smije precijeniti sposobnost znanstvenih sredstava i mogućnost njihove primjene, pogotovo u ovom polju. Društvene znanosti nisu precizne znanosti, koliko je uopće moguće govoriti o preciznosti u znanstvenom istraživanju. Ima puno alata, ali su uglavnom neučinkoviti. Matematički alati koje imamo sve više gube vrijednost, postaje jasno da se tim sredstvima ne može ništa dokazati. Nemoguće je doći do nekog zaključka. Ne može se reći: budući da ima toliko ljudi u kavezu, isto kao što se radi s miševima, vidimo što se zbiva. Nije tako jednostavno, osobe nisu miševi, na svu sreću. I znanost koja proučava ljude, sociologija, većim je dijelom samo hrpa pizdarija, na svu sreću.

Ali koji su teoretski stavovi o zatvoru? Mislim da mogu odgovoriti na ovo pitanje usprkos mojem neznanju: teoretskih stavova ima mnogo, ali su svi bezvrijedni i uopće me ne zanimaju puno. To su stavovi koji se nalaze u knjigama, raznorazne rasprave filozofa o zatvoru, naklapanja takozvanih stručnjaka. Neki su teoretski stavovi bili nešto važniji i značajniji, recimo

prije dvadesetak godina, ali danas gube na važnosti. Postoji jedno shvaćanje zatvora kao pojave koja se razvija kroz povijest povezujući ga tako s određenom evolucijom proizvodnog oblikovanja specifičnog za kapitalizam. Može se stoga pratiti ova improvizirana rekonstrukcija koja se razvija na ovaj način: zatvor u antici, koji se odnosi na predkapitalističku proizvodnju, pa trgovački zatvor, pa kapitalistički zatvor, imperijalistički zatvor, ... zatvor. Što se mene tiče, sve pizdarije! I ne zanimaju me rasprave o tome može li se danas govoriti o postindustrijskom zatvoru, meni to izgleda kao glupost. Ali ipak ima ljudi koji imaju volju i sposobnost da to rade i uspijeva im prodavati takve priče kao nešto što je stvarno važno. Mislim da ovi teoretski stavovi nemaju vrijednost, osim kao sociološka vježba.

Prve pristalice zatvora apsolutno su zatvorenici, a da to očito ne znaju i ne žele, kao radnik koji sebe prepoznaje u tvornici, u sustavu tvornice ako je tvornički radnik, ili, u suštini, u lancu koji ga drži vezanim. Kao što je rekao Malatesta, s obzirom da smo naviknuti na lanac, ne shvaćamo da mi ne hodamo zahvaljujući lancu, nego usprkos lancu i to nam se događa zato što je riječ o činjenici koju nije tako lako shvatiti. Često, razgovarajući s nekim zatvorenikom koji je bio u zatvoru dvadeset, trideset godina, primjećuješ da ti on govori o svim nevoljama zatvora itd., ali vidiš da ima neki odnos ljubavi i mržnje prema zatvorskoj ustanovi jer je, na kraju krajeva, ona njegov život. To je dio problema. Tako shvaćaš da ne možeš razvijati kritiku polazeći od razmišljanja koje se rađa unutar zatvora, od iskustva iz samog zatvora, jer je to iskustvo zasigurno negativno iskustvo odbacivanja i odbijanja

zatvora, ali je ipak ambivalentno, kao i sva iskustva u životu. Ja sam to osobno proživio ali ne bih znao objasniti kako sam osjetio da raste u meni. Ljudi nisu roboti, ne vide stvari crno-bijelo. Ipak, dogodi se da kad dođe trenutak izlaska iz zatvora, imaš osjećaj kao da napuštaš nešto tebi drago. A zašto? Zato što znaš da napuštaš dio svog života, jer unutra si proveo dio svog života, koji je, iako u najgorim uvjetima, uvijek dio tvog života, unatoč tome koliko si loše to proživio, među najstrašnijim patnjama (što možda nije uvijek ni istina), uvijek je to bolje od ništavila koje postaje tvoj život u trenutku kad ga više nema. Dakle, čak je i patnja, bilo koja patnja, uvijek bolja od ništavila, uvijek je nešto pozitivno, i možda to ne znamo objasniti, ali to ipak znamo, zatvorenici znaju. Dakle, upravo su oni prve pristalice zatvora.

Poslije dolazi zdrav razum, taj jak, nepremostiv prag, koji nikako ne može shvatiti kako bi se moglo živjeti bez zatvora. Ustvari, taj zdrav razum napada i ismijava prijedloge ukidanja zatvora jer uistinu taj prijedlog želi da vuk bude sit i ovce na broju, dok je ustvari najjednostavnije reći: „Zatvor je neophodan ako stvari ostanu kakve jesu. Kako mogu u isto vrijeme braniti pravo draguljara da čuva svoje vlasništvo i svoje pravo da mu ja, koji nemam novca i ne znam što da jedem, uzmem dragulje s revolverom u ruci?”. To su dvije proturječne stvari. Ako postavim ovu proturječnost u plan društvenog ugovora, ili prirodnog prava koje je ustanovio Bog, Vrag, Razum ili Kropotkinov životinjski nagon, kako je mogu premostiti? Jedini je valjani zaključak i najjednostavniji: ako prođe dobro, dobit ću novac, ako prođe loše, dobit ću godine zatvora. Razgovarao sam s brojnim pljačkaši-

ma i jedan od njih, među prvima koje sam upoznao, rekao mi je ovako: „Slušaj, uzmi komad papira, ti koji znaš čitati i pisati, i izračunaj koliko mogu zaraditi radeći tri godine u tvornici.” (Tada se u tri godine u tvornici moglo zaraditi oko petnaest tisuća maraka). Pa nastavi: „Pljačkom, ako mi uspije, uzmem više od petnaest tisuća, uzmem dvadeset, možda trideset, ako mi ne uspije, dobit ću tri godine zatvora i opet sam na istom. Osim toga, čak iako mi ne uspije, neću raditi tri godine pod gazdom koji me muči, ili u Njemačkoj spavajući u kontejnerima, nego sam u zatvoru i ovdje, bilo dobro ili loše, poštuju me, pljačkaš sam, kad izađem na zrak, prepoznaju me kao ozbiljnog čovjeka, ne kao nesretnika koji živi od svoga posla”. Iskreno, ja sa svim svojim znanjem nisam znao što odgovoriti, njegovo razmišljanje nije mi se činilo pogrešno, čak ni ako ga svedemo na razinu čiste ekonomske računice. A što sam mu mogao reći? „Ali znaš, ne smije se dirati vlasništvo”. Pljunuo bi mi u oko! Što sam mu mogao reći? „Vaga je neuravnotežena, ti je trebaš uravnotežiti”, ali njemu su vagu poremetili jednom zauvijek. Kao što je rekao Fichte, koji je bio dobar u filozofiji, barem je on tako mislio: „Tko je lišen onoga što mu pripada prema društvenom ugovoru, ima pravo uzeti to sam”, i to je rekao netko tko zasigurno nije bio ni revolucionar, ni progresivan.

Zdrav razum nas sprječava da zamislimo društvo bez zatvora i mislim da je to u redu jer ne trebamo uvijek prezirati zdrav razum: društvo u ovim uvjetima raspodjele proizvodnih odnosa, u ovim uvjetima kulturnih i političkih odnosa, ne može biti bez zatvora. Uopće misliti na ukidanje zatvora u ovom društvenom kontekstu samo je lijepa utopija koja jedino može pu-

niti stranice knjiga onih koji, radeći na fakultetu, pišu plaćeni od države.

Sve ostalo, što se me mene tiče, samo je gubitak vremena, barem koliko sam ja shvatio. Moguće je da sam ipak loše shvatio ove teze o ukidanju zatvora, ali mi se čini da sam primijetio da su neki od onih koji su danas za ukidanje zatvora, ljudi koje osobno znam, isti oni koji su se nekad definirali, ne kažem kao staljinisti, ali ipak kao sljedbenici priča o povijesnom materijalizmu o zatvoru, dakle pristalice analize zatvora kao stvarnosti usko povezane uz razvoj proizvodnog oblikovanja itd. Ti su isti danas za ukidanje zatvora jer je ova teza anarhističke ili barem slobodarske naravi, ali zasigurno nije autoritarne, ni staljinističke. Bez obzira na izvanredne sposobnosti političke evolucije kojima me ti ljudi još uvijek ne prestaju čuditi, potvrđujem da je u svakom slučaju ova teza o ukidanju zatvora glupost, iako kažemo da je anarhistička. A zašto ne bi to mogla biti? Bit će zato jer anarhisti ne govore gluposti? Nije to toliko čudno. Poznajem mnogo anarhista koji govore gluposti. Mislim da biti anarhist ne mora nužno značiti i biti pametan. Poznajem mnogo glupih anarhista. A poznajem mnogo pametnih policajaca. Što ima lošeg u tome? Nikad mi to nije bilo čudno.

Da. Koncept se ne čini složen jer, koliko sam shvatio, a možda sam ipak krivo shvatio i u tom slučaju ovdje smo da to razjasnimo, ukidanje jednog dijela iz jednog konteksta jest neka vrsta odstranjenja. Drugim riječima, uzimam jedan dio i uklanjam ga. Iz društva, čiji je zatvor danas nezamjenljiv dio, trebao bih dakle, u ovom trenutku, uzeti zatvor i ukloniti ga kao što se radi s pokvarenim dijelom jedne cjeline koji se odreže i baca u smeće. To je koncept ukidanja. Ukinuti zatvor

i nadomjestiti ga nekom drugom društvenom organizacijom koja, da ne bi bila samo zatvor pod drugim imenom, ne bi smjela predviđati ni kaznu, ni služenu kaznu, ni zakon, ni princip prisiljavanja itd. Ono što se možda ne želi shvatiti jest sljedeće: ukidanje zatvora podrazumijeva preobrat normalne situacije koja se pravno uspostavlja između žrtve i onog koji je kazneno djelo počinio, takozvanog krivca. Danas se žrtvu i krivca udaljava jedno od drugog, a kasnije i u potpunosti odvaja upravo činom zatvaranja krivca. Žrtva i krivac se više neće susresti, a zauvijek će se izbjegavati. Ja zasigurno ne idem u Bergamo posjetiti draguljara kojeg sam opljačkao. Da me vidi, odmah bi nazvao policiju. U to nema sumnje.

Što se pak zbiva u kontekstu ukidanja zatvora? Subjekti „nezakonitog” čina se ne udaljavaju, već se stavljaju u kontakt putem pregovaranja. Na primjer, stvaraju se uvjeti da bi utvrdili počinjenu štetu i onaj koji je odgovoran za „nezakonit” čin, umjesto da ide u zatvor, zalaže se za nadoknadu oštećenoj osobi, novcem ako je to moguće, ili radom. Primjerice, ima ljudi, ako se ne varam, koji su bili zadovoljni s time da im se okreći kuća, ili ne znam, slične stvari. Mislim da ove besmislice polaze od filozofskog principa drugačijeg od onog koji predviđa zakon.

Udaljavanje „krivca” i „žrtve” ustanovljuje ne samo sustav vlasti, nego i pojedinačne konkretne situacije. Osim slučajeva u kojima prijelaz na takozvano nezakonito stanje uzrokuju strasti ili osjećaji koji se teško obuzdavaju, u većini slučajeva, krivac ne pokušava samo pobjeći da bi spasio plijen ili život, nego pokušava imati i što manje kontakata sa žrtvom. Zatim postoji još jedan aspekt udaljavanja, a to je onaj koji se za-

sniva na djelovanju suca, odvjetnika, suda, zatvora. Dakle, udaljavanje ne samo od žrtve, nego i od društva, a to završava posebnom pažnjom koja se primjenjuje u slučajevima kad se krivac vraća u društvo. Da bi se izbjegao prenapli kontakt, često se primjenjuju točno određene policijske prakse: kad izlaziš iz zatvora, odmah stiže policija po tebe i vodi te u postaju da bi te opet legitimirala. Ti si sad slobodan čovjek jer si odradio kaznu, ali oni nisu zadovoljni pa slijedi izbacivanje iz određenog grada, dakle sve što je potrebno da bi te udaljili.

Ukidanje zatvora ne uzima u obzir sve ovo. Pojam ukidanja je složeniji od onog što sam ovdje sada objasnio. Ipak ostaje u njemu ova zanimljiva logična nepravilnost: ukidanje je zamislivo u teoriji, ali praktički je neizvedivo u društvenom kontekstu čiji je zatvor, naravno, temeljni dio.

Naprotiv, uništenje zatvora se očigledno povezuje s revolucionarnim pojmom uništenja države i stoga se uključuje u drugačiji pristup sudjelovanja u borbama. Da bi se potpuno razumjelo ono o čemu smo malo prije raspravljali, treba ukloniti svaku opsjednutost efikasnošću koja često izobličuje stvari. Od borbi u kojima sudjelujemo i od njihovih ishoda ne možemo uvijek očekivati nešto zauzvrat, ne trebamo u svakom slučaju postići konkretne rezultate. Naprotiv, često nismo u stanju procijeniti posljedice borbi u kojima sudjelujemo. Postoji i neko sporedno prenošenje, vrlo širokog dometa, čiji krajnji doseg ne možemo vidjeti. Nemamo spoznaju o onome što bi se moglo dogoditi: o osobama koje se kreću, o drugovima koji će učiniti neke druge stvari, o odnosima koji se mijenjaju, o pro-

mjenama u svijesti, i o svemu što dolazi kasnije kad nam se čini da je sve već gotovo.

Večeras smo ovdje, sudjelujemo u ovoj raspravi, i za mene je i ovo jedna borba. Ne da mi se raspravljati samo da bih slušao svoj glas, uvjeren sam da u svijest svakoga od vas ulaze pojmovi, kao što u moju svijest sad ulazi radost što sam ovdje s vama, što osjećam vašu fizičku prisutnost blizu sebe. Raspravljamo o nečemu do čega mi je stalo i uvijek ću nositi sa sobom bogatstvo koje mi poklanjate kao što, mislim, ja vama mogu dati nešto što ćete ponijeti sa sobom i što jednog dana može uroditi nezamislivim plodovima, u nekoj drugoj situaciji, u nekom drugom kontekstu, a ovi rezultati nisu kvantitativni, nisu usmjereni na efikasnost, ali imaju svoj smisao u praksi, ne u apstrakciji utopije ili teorije. Imaju smisla u stvarima koje činimo, u promjenama koje uspijemo ostvariti. U ovom kontekstu želim govoriti o uništenju zatvora jer gledajući na ovaj način i ostvarujući male borbe, koje mogu biti rasprave kao ova večeras, ili neke druge stvari koje nije prikladno spomenuti i koje bi se mogle ostvariti sutra ili idućih godina, mijenjamo stvarnost. Zatvor dakle postaje jedan čimbenik te promjene, a promjena u ovom kontekstu znači uništenje, jedno djelomično uništenje koje kao cilj ima ono konačno uništenje koje je uništenje države. Shvaćam da ovaj pojam izgleda nekako forsiran ili previše filozofski, ali u trenutku kad o tome razmislimo, postaje jasan jer postaje model ponašanja za sve radnje koje vršimo svakog dana, za postupanje prema ljudima koji su nam bliski, prema svojoj obitelji, prema ljudima koji nas trpe svakog dana, prema ljudima s kojim se tek rijetko viđamo.

I to je dio revolucionarnog projekta. Ne postoje dva različita svijeta, kao da je odnos sa svojom partnericom jedno, odnos sa svojom djecom drugo, odnos s uskom nekolicinom revolucionarnih drugova koje sam susreo u svojem životu da bih prevrnuo svijet nešto treće, sve odvojeno. Nije istina, nije to tako. Ako sam ja govno u svojim seksualnim odnosima, ne mogu biti revolucionar jer se ovi odnosi odmah odražavaju u širem kontekstu. Mogu prevariti jednu, dvije, tri osobe, ali na kraju dođe četvrta, sve dolazi na naplatu i ne mogu je prevariti. Potrebno je ovo jedinstvo namjera, ova srodnost koja me veže sa svim mojim djelima koja ne mogu razdvojiti, u bilo kojem kontekstu, u bilo čemu što radim. Ako sam ja govno, prije ili kasnije to će postati očigledno.

Ali vratimo se na našu temu od koje smo se, čini mi se, prilično udaljili.

Sad je na redu cijela teorija o zatvoru, zašto postoji kazna, zašto postoji cijeli pravosudni sustav koji podržava i omogućava kaznu, ali mislim da svi vi koji me slušate o tome znate više od mene.

Mislim da je shodno polaziti od jednog vrlo jednostavnog razmišljanja: pojam kazne osniva se na jednom temeljnom principu – to je uskraćivanje nečega jednoj određenoj osobi zato što se nije ponašala kao što važeća pravila predviđaju. Sad, ako obratimo dovoljno pažnje na to, ovaj se pojam primjenjuje na mnoge stvari, čak i na osobne odnose, ali osoba dobiva određenu kaznu samo u slučaju da se nalazi ispred pravosudnog sustava, jednog državnog sustava koji je u stanju da tu kaznu nameće prema postojećim pravilima ili barem u okviru tih pravila.

Što država želi postići kaznom? Ne samo današnja država koju do neke granice poznajemo, nego država uopće kakva se razvijala barem tijekom zadnjih tristo godina. Što želi postići vlast koja se jednom nije zvala državom? Kao prvo, hoće podvrgnuti takozvanog krivca pod fizičke mjere nadzora koje su strože od onih koje se primjenjuju u takozvanom slobodnom društvu.

Još jednom trebam naglasiti da nemam stručne sposobnosti u ovom polju, ali, koliko sam o tome pročitao, što ponavljam, nije mnogo, a možda čak ni aktualno, današnji postupci nadzora oslanjaju se dobrim dijelom na veliku mogućnost informatike, na skupljanje podataka itd. Na kraju krajeva, opće registriranje koje je u toku (vidio sam da registriraju čak preko računa za plaćanje struje), zaobilazna je strategija koja će prije ili kasnije uloviti sve ribe, a malo tko će se moći izvući. Ali takvo je registriranje ipak nije sveobuhvatno. Ima zemalja koje su u tom polju vrlo napredne i imaju vrlo efikasno registriranje, ali čak i u tim zemljama još uvijek ima mjesta za djelovanje izvan zakona, ako ne baš u punom smislu „odmetničko”.

Plan je vlasti nesumnjivo sveobuhvatan plan, namjerava uključiti sve ljude u takvo registriranje. Čim nadzor postaje efikasniji kao preventivna mjera, država sve više postaje gospodarom teritorija. Nije slučajno da se, na primjer, danas raspravlja o problemu mafije, stvari između stvarnosti i mita, u kojoj nije jasno gdje završava stvarnost i gdje počinje mit i obrnuto. Ne znam je li prikladno da sad otvorimo ovu temu koja, iako zanimljiva, nema dovoljno suštine, mislim, u svakom slučaju nema sumnje da je riječ o temi koja se u ovom trenutku koristi i za tajnovite svrhe nadogradnje ravnoteža među suprotnim političkim snagama... U

svakom slučaju, bez obzira na ove činjenice, uspostavljanje jakog preventivnog nadzora znatno bi smanjilo potrebu za postojanjem zatvora, ili barem zatvora kakvog znamo. Kazna dakle služi i kao nadzor, a što se više ovaj nadzor širi i postaje preventivniji, umjesto da bude samo naknadan, to se zatvor više mijenja.

Ne zaboravimo da je današnji zatvor vrlo drugačiji od onog kakav je bio prije dvadeset godina. Više se promijenio u zadnjih dvadeset godina, nego u prethodnih sto godina. Slijedi proces razvoja zatvorskog svijeta. Posebni zatvori, kao takozvani „uzorni” zatvori, danas se ne razlikuju mnogo od specijalnih zatvora. Ovdje ne želim filozofirati, specijalni zatvori ipak su imali poseban sustav nadzora, ali to nije bila najveća razlika. Bio sam u jednom specijalnom zatvoru kao Fossombrone, u doba kad su postojali takvi zatvori, bio sam zatvoren po članku 90 nekoliko mjeseci i znam što to znači: pretres svakog jutra, goli, i tako dalje, deseci stražara ispred vrata svakog jutra, i sve ostalo. Ove stvari su svakako strašne, ali ne radi se o tome. Danas ne postoji nijedan zatvor koji bi se mogao smatrati brutalno specijalnim. Na kraju krajeva, danas čak i u takozvanim specijalnim zatvorima možda ima manje društvenih sati, možda je šetnja ograničena na dvojicu ili trojicu, tako nešto, a u budućnosti bi sve to moglo biti puno gore. Zašto?

Kad bi se uspostavio takav nadzor nad teritorijem, znatno bi se smanjilo takozvano spontano zatvoreničko stanovništvo koje samo po sebi nastaje, legalizirala bi se brojna kaznena djela, pritvor bi funkcionirao drugačije (možda uz pomoć elektroničkih sprava kao što su „trasponderi” koji se danas primjerice koriste u Americi, u nekim državama prilično često, elektro-

ničke narukvice koje osiguravaju da osobe koje ih nose ne izađu izvan određenog opsega i sve što ide s time). U tom slučaju stvorila bi se jedna stvarna i apsolutna razlika između pravih zatvora i preostalog zatvoreničkog svijeta jer bi u pravim zatvorima izolacija, psihološko mučenje i bijeli ogrtači zamijenili krvave mrlje na zidu i u njima bi se primjenjivala znanost za uništenje pravih „odmetnika” koji ne žele pregovarati s državom. U tom smislu može se pretpostaviti razvoj zatvora. Mislim da istraživanja koja se stalno vode i o kojima stalno čujem, iako ne bih baš želio čitati takve stvari, idu u tom pravcu, dakle prema izgradnji takvog nadzora koji bi ustvari činio zatvor, barem kakav znamo, suvišnim. Mjesta fizičkog uništavanja koja bi još funkcionirala, neće ni trebati nastaviti zvati „zatvorima”, mogla bi se nazvati bilo kako. Primjerice, dovoljno je potvrditi da ako se netko ponaša na neki način, onda je lud i bit će strpan u ludnicu. A ako zakon zabranjuje da se takva mjesta zovu ludnicama, nazvat će se „jebemtiboga”, ali svejedno će biti mjesta gdje se kolju ljudi.

Zakon, dakle, kao što sam prije rekao, želi nadzirati, ali u isto vrijeme i dovesti krivca, onoga koji se loše ponašao kršeći pravila, u neki pojam normalnosti. Zakon želi primijeniti jednu ortopedsku tehniku naspram onih koji su postupili drugačije, koji su se ponašali na drugi način, drugim riječima želi ih popraviti tako da postaju bezopasni, želi da se takvo različito ponašanje ne ponovi, da se zajednici opet ne nanese šteta, ili zamišljena šteta, koja se naniijela.

Ali u isto vrijeme, i ovdje na vidjelo izlazi najveća proturječnost koja se dandanas još nije premostila,

sudsko-državni sustav, sa svim svojim nijansama, iako prihvaća ortopedsku ideologiju – a vidjet ćemo u kojoj mjeri je prihvaća – shvaća da ono isto sredstvo koje primjenjuje i kojim omogućava kažnjavanje, povećava opasnost od različitog, odnosno čini ono što je različito opasnijim. Imamo dakle ovu proturječnost: s jedne strane kaznom se želi devijantne vratiti u dimenziju normalnosti, ali u isto vrijeme uvjeti kazne (ponajprije zatvor) povećavaju njihovu opasnost. Rekao bih, spremaju pojedinca da bude kvalificiraniji za proces povećanja društvene opasnosti koja se prije mogla pojaviti i slučajno.

Razlika koju sam spomenuo temelji se na postojanju jedne manjine buntovnika koja se ne da jasno identificirati ali dovoljno je vidljiva i koja u zatvorima predstavlja pravu zajednicu odmetnika. Ovi nesavladivi pojedinci nemaju političke osobine koje im je neki diskurs iz sedamdesetih godina pokušavao nametnuti.

Mislim da danas razlika između političkih i običnih zatvorenika koja se duže vrijeme koristila i prouzročila toliko štete, razlika koju su predlagali i branili ponekad čak drugovi anarhisti, a ovdje još govorim o sedamdesetima i prvoj polovici osamdesetih godina, razlika koju je na kraju i moć iskoristila da bi upravljala svojim unutarnjim odnosima i ravnotežama itd., nema razloga postojati. U zatvoru, na primjer, kad se pozove stražar, politički ga zatvorenici zovu „agentom”, dok ga obični zatvorenici zovu „stražarom”. Naravno, zahvaljujući ovoj razlici, kad u zatvoru čujemo krik „agente!”, znamo da se tamo nalazi neki drug. S druge strane ova činjenica, tako sporedna i potpuno bezopasna, već stvara neku lažnu razliku koju

često, kad prelazi na druge oblike, vlasti prihvaćaju i pretvaraju u sredstvo za rekuperiranje.¹

Mislim da takva razlika između političkih i običnih zatvorenika, nikad nije imala neku stvarnu valjanost, osim radi iskorištavanja dijela zatvoreničkog stanovništva za kvantitativne svrhe: rast militantne partije, vojne i militantne partije, mogućnost da se unutar zatvora upravlja nekim odnosima snaga, namjera da se koristi zatvorenički lumpenproletarijat kao masa za manevriranje. U krajnjoj mjeri, u nekim slučajevima, pojedini elementi su se koristili za izvršavanje djela niske pravde, drugim riječima ubojstava, ubijanja ljudi, ne znam jesam li se dobro izjasnio. To se radilo. To su povijesne odgovornosti koje su preuzeli neki likovi koji su rukovodili starim borbenim partijama iz markističko-lenjinističkih krugova i koji su danas na slobodi. I neki naši drugovi su ubijeni na ovaj način, ne zato što je takva razlika postavljena, već zato što je iskorištavana; jer je takva razlika dala na raspolaganje nekim samoprozvanim političkim zatvorenicima, mogućnost da koriste alat takozvanih običnih zatvorenika kao masu za manevriranje da bi pregovarali sa zatvorom, da bi pregovarali s Ministarstvom, da bi ostvarili neke rezultate, no često nizašto. To se podudaralo s jedne strane s vojnom praksom upravljanja moći ili „protumoći” (svatko po svojem ukusu), a s druge strane sa središnjim položajem radničke klase vani (kao što je unutra središnji položaj imao takozvani zarobljeni proletarijat koji je vodila partija koja je trebala usmjeravati radničku klasu ka budućem oslobođenju). Mislim da su danas sve te teze samo arheološki nalazi.

---

¹ Kad moć prisvoji određeni način djelovanja da bi mu oduzela svaki subverzivni sadržaj.

Više se ne podudaraju sa stvarnošću, barem se nadam da se ne podudaraju, koliko sam ja shvatio, ali moguće je da se varam.

Bilo bi dobro da sad otvorimo zgradu da bi objasnili problem našeg protivljenja borbi za amnestiju, problem koji je prije nekoliko godina prouzročio dosta prigovora i među anarhistima.

Danas se situacija unutar zatvora promijenila što se tiče odnosa između zatvorenika koji ustraju na stavovima koji se nepravilno zovu „nesavladivim” i onih koji su počeli pregovarati. U doba kad je izašla moja knjiga *A mi ćemo uvijek biti spremni da još jednom osvojimo nebo* [Catania, 1984.], knjiga koja je, kao što mnogi pamte, bila usmjerena upravo na kritiziranje mogućnosti jedne borbe „da se dobije amnestija”, mislim između 1985. i 1986., vladajuća je teza bila ona iz takozvanog Scalzzoneovog manifesta koji je predlagao borbu za amnestiju. Kritika se dalje razvijala unutar anarhističkog pokreta uz uobičajena neshvaćanja. To je bila, recimo to tako, sporedna posljedica, ali nije bila poanta knjige. Uglavnom, najvažnija stvar koja je važna i danas, jest da si nitko ne smije uzeti pravo da kaže: „Drugovi, rat je završen”. Prvenstveno, zato što ga nitko nije objavio, a ako nitko nije objavio ovaj rat, ne vidi se razlog zašto bi kasnije netko trebao proglasiti njegov kraj. Nije to bila neka država koja je išla u rat ili neka vojna skupina koja je imala ideju da ide u rat. Kad ovako razmišljamo, ostajemo unutar vojničke logike, logike skupina koje se suprotstavljaju ili odluče da se ne suprotstavljaju. Što se nas tiče, nitko ne smije reći: „Rat je završen”. I najmanje se to može reći kad se to izjavljuje samo da bi se opravdalo vlastito odustajanje.

Ako nemam snage da nastavim, kako se nikoga ne može prisiliti da nastavi, kažem: „Prijatelji moji, čovjek je napravljen od mesa, nije moguće nastaviti zauvijek. U ovom kontekstu ne mogu nastaviti, što da radim? Moram li potpisati neki papir? Ne činim ništa gadno, drugovi neće zbog mene završiti u zatvoru, jednostavno potpisujem na svojoj koži izjavu odustajanja”. Uvijek sam smatrao ovu mogućnost ispravnom jer se ne smije obvezati nekoga da nastavi ako više ne može. Ali odustajanje više nije ispravno u trenutku kad ga, da bih dao neku objektivnu osnovu svojoj odluci, dakle da odustajanje bude valjano za sve i nad svima, opravdavam ovim riječima: „S obzirom da je rat završen, više ne mogu nastaviti”. Ne, s time se ne slažem jer što to podrazumijeva? Da svi ostali, unutar i van zatvora, za koje nije istina da je rat završen, ili za koje je pojam završetka rata tek predmetom rasprave, budu navedeni da vjeruju da rat jest završen. Kako svi govore da je rat završen, onda i oni, bez obzira jesu li odustali ili ne, zaključče isto. Čemu to vodi? Čini mi se nedoličnim poticati ljude da ne nastave borbu samo da bih ja opravdao svoju osobnu i subjektivnu odluku da odustanem od nje.

Mislim da su se današnji uvjeti potpuno promijenili, ne u smislu da ova nedoličnost više ne postoji, nego da više nije u modi, a pojavili su se i drugi pristupi. Više se ne kaže: „Rat je završen”, budući da nije ni bilo razloga da se to kaže, nego bi se trebalo reći: „Rat nikada nije ni počeo, rat koji smo vodili, po nekom pogledu nije bio pravi društveni rat”. Bilo bi potrebno voditi brojne rasprave. Ali većina se više voli baviti astrologijom ili ponekad dobrotvornim djelatnostima sa zatvorenici. Ipak, kad bi samo htjeli, neki od njih

mogli bi reći: „Možda u nekim stvarima nismo bili u pravu, možda su se u nekim raspravama koje su se vodile počevši od sedamdesetih godina trebale prihvatiti druge teze”. A to bi bilo jedno lijepo kritičko razmatranje. Ovdje mislim na jednu od rasprava održanih u Portu Marghera, industrijskom naselju blizu Venecije, gdje se raspravljalo o Calabresijevoj smrti², što je bila izuzetno važna rasprava, ali nitko ne govori o njoj jer ustvari nitko o tome ništa ne zna. Tamo su se, prvi put u Italiji, pojavila dva stava o načinu upravljanja akcijama, ali možda se radi o problemima koji nikoga ne zanimaju... Osim astrologije i dobrotvornih djelatnosti, pojavljuje se još jedna hipoteza: „Treba početi rat iznova, ali drugim oružjem, ne više kritikom oružja, nego oružjem kritike”. Pustim pričama se još jedanput prave da su spremni osvojiti svijet. Koliko ja znam, te priče postaju upravljanje svakodnevnicom. Posvuda se stvaraju centri za obradu priča, centri upravljanja i obrade informacija, radija (nadasve radija, koja su izuzetno važna, gdje se između malo muzike i tobožnjih kulturnih rasprava bez osnova šire pojmovi osvajanja teritorija), okupacije koje graniče s pregovaranjem i okupacije na granici preživljavanja u bijednom i u sebi zatvorenom getu. Na ovaj se način ponovo sanja

---

² Komesar Luigi Calabresi. 12.12.1969. na trgu Piazza Fontana u Milanu u jednoj banci eksplodirala je bomba (koju su postavile tajne službe i fašisti), prouzročivši mnogo žrtava, za što je policija odmah optužila anarhiste. To je označilo početak strategije terora koju je država koristila da bi se suprotstavila revolucionarnom pokretu koji je tada naglo rastao. Nakon pokolja, anarhist Giuseppe Pinelli „slučajno” je pao s četvrtog kata policijske stanice tijekom ispitivanja koje je Calabresi vodio. Službena izjava govori o samoubojstvu. Calabresija su 17.5.1972. ubili nepoznati počinitelji.

o širenju teritorija. Kad se opet nađemo unutar starih, samo prelakiranih pojmova, ponovo se pokrene isto staro upravljanje, autoritarno upravljanje, centralizirano, uz više ili manje militantnu partiju (ne smijemo je čak ni nazvati tako), a novo tkivo izlazi na vidjelo. Za sada su to samo priče, ali vidjet ćemo. Mislim da je tako nešto već u toku, ne treba ulaziti u detalje, svi dobro znamo o čemu govorim. Ove su priče nekako zanimljive: recikliranje starih odbačenih karijatida... naravno i ja sam stara karijatida, ali ipak još uvijek mislim da imam ideje koje mi se čine zanimljive, to je moje mišljenje, ali možda i griješim.

Ostaje jedna jezgra drugova koji su u zatvoru i još uvijek ne žele pregovarati, ovim drugovima ide naša solidarnost, ali to nije dovoljno. Nije dovoljno onima koji imaju stoljeća zatvora na leđima. Trebali bi detaljni prijedlozi, upute za konkretno uništenje zatvora. Čini mi se da danas ne postoji neki projekt koji bi bio temeljen na uništenju zatvora. Trebalo bi početi iznova. Ustrajući na nekoj vrsti suživota s vlašću, sve se više odustaje od borbe. Ne radi se tu jednostavno o nekom načinu intervencije u teritorij s kojim se ne slažem, a koji u međuvremenu promatram dok radim druge stvari, ako mogu. Nažalost se radi o mehanizmu koji je ponovo pokrenut i koji bi mogao uroditi plodovima, plodovima koji su nama neprihvatljivi, ali su legitimni. Zato je situacija danas drugačija, ne bih ponovo napisao istu knjigu o amnestiji bez promjena. S druge strane, ne postoji konkretna mogućnost za neki znak solidarnosti, na primjer sto tisuća razglednica poslanih predsjedniku Republike. Ove su stvari inače bezvezne, nikada nisu puno značile. Da, pisma, telegrami, nešto znače drugovima, koji se onda možda

ne osjećaju napuštenima jer je zatvorenicama drago dobiti solidarna pisma itd. U nekoj mjeri, ovo ostavlja dojam na zatvorski sustav i na stražara koji navečer kad prolazi provjeravati ne drži svjetlo uključeno tri sekunde nego samo jednu sekundu jer se plaši misleći: „Ovaj je danas dobio dvadeset telegrama, što ako me jedan od njih čeka vani i razbije mi zube?“. To su važne stvari, apsolutno, ne kažem da to nije istina. To znači raditi nešto, izvršiti neki pritisak, makar sitan, no možda važan, ali istina je da nažalost ovi drugovi još imaju mnogo godina ispred sebe ako realno gledamo stvari.

Ipak, rasprava o amnestiji nije bila čisto teoretska rasprava. Ubrzo je postala sredstvom za izvršenje nekih praktičkih akcija, pokušaj da se predloži jedan način djelovanja prema problemu zatvora, imala je, i još uvijek ima, svoju važnost u shvaćanju problema zatvora iz revolucionarnog gledišta. Analize koje su podržavale prihvaćanje amnestije mogle su i moći će postati funkcionalne da bi se opravdali stavovi određenih političkih odluka prema zatvoru. Mislim da je greška bila očigledna kad se prihvatila borba za amnestiju, borba koju je zbog nemara ili neznanja predložio i nemali broj drugova anarhista koji su je odlučili poduprijeti ne znajući što da rade i ne shvaćajući implicitne opasnosti ove odluke. To je bila velika politička i revolucionarna greška koju, iskreno, nikad nisam napravio.

Na primjer, stav prema Gozzinijevom zakonu³ ovisio je o analizama koje su opravdale podršku borbi za

---

³ Zakon koji je reformirao zatvorski sustav, predviđajući s jedne strane znatna olakšanja kao poluslobodu, nagrade za dobro vladanje itd., a s druge strane za neke slučajeve strogi zatvor.

amnestiju. To je bio dosljedan stav za zagovaratelje revolucionarne vlasti jer očigledno je da kad se kaže da je zatvor neki izraz koji se deterministički mijenja u skladu s promjenama društvenog oblikovanja, prijedlozi koje mi protivnik nudi da bi uskladio moje ponašanje s povijesnim razvojem stvarnosti, kao na primjeru Gozzinijevog zakona, odgovaraju mi pa ih prihvaćam, s ciljem da se borba pomakne na druge sektore. Isto vrijedi i za sindikalno pregovaranje. Dakle, ne vidim zašto bi bilo drugačije u slučaju zatvoreničkog stanja. To u prvi mah izgleda kao bezopasno teoretsko-sociološko filozofiranje, ali kasnije postaje sredstvom za točno određene političke odluke koje imaju utjecaj na život i budućnost tisuća drugova koji su u zatvoru. Mi smo uvijek tvrdili da smo protiv amnestije, ili bolje rečeno, protiv borbe za amnestiju (a to su dvije različite stvari jer kad nam daju amnestiju, mi je rado prihvaćamo, naravno).

Da se vratimo na proturječnosti u samom pojmu kazne i u oblicima njezine primjene, okvir u kojem se još danas nalazi teoretska rasprava o zatvoru, još je uvijek uhvaćen u temeljnoj proturječnosti koju smo prije vidjeli, a koja je stvarno nerješiva.

U stvari, nedavno se ova proturječnost produbila. Već je postojala prije, ali funkcija strukture koja je primjenjivala kazne i funkcija zatvorske strukture – ono što možemo definirati kao stari zatvor, dakle oko ili prije 1500. – bile su čisto konzervativne funkcije do primjene određenih sankcija, ili čisto separativne funkcije koje su namjeravale odvojiti određene osobe od društvenog konteksta. Na primjer, trebate znati da je poznati zatvor „I Piombi” u Veneciji u osamnaestom stoljeću, kao što se može pročitati u *Memoarima*

Giacoma Casanove, bio zatvor kojim su upravljali sami zatvorenici, dakle nije bilo stražara unutar zidina zatvora, nadzor je postojao samo vani, a bio je jedan od najgorih zatvora u ono doba. Ali uvjeti tog zatvora nisu bili iz šesnaestog stoljeća, riječ je o sredini osamnaestog stoljeća.

Stari je zatvor dakle imao drugačiju funkciju. Suvremeni zatvor ima ulogu „rekuperirati” – riječ je o teoretskoj ulozi – ponovo vratiti pojedinca u stanje normalnosti. Između te dvije funkcije, stare funkcije u kojoj se na zatvor gledalo samo kao na mjesto odlaganja pojedinca dok se o njemu ne donese određena odluka (smrtna kazna, određena sakaćenja tijela, isključenje iz društvene sredine, presuda na jednostavno putovanje u Svetu Zemlju, na primjer, što je bilo isto što i smrtna kazna s obzirom na poteškoće putovanja u trinaestom/četnaestom stoljeću) i suvremene funkcije, postoji jedna prelazna faza koju čini takozvani zatvor radnih kuća, zatvor s početka osamnaestog stoljeća, kad se pojavljuju prve zatvorske strukture koje imaju funkciju odgajanja i osposobljavanja ljudi za posao.

Do neke granice, isključivo kulturne naravi, o toj temi je u tijeku jedna teoretska rasprava, ali bez vrijednosti i nema je smisla sad proučavati. Dovoljno je reći da je zatvorska struktura, kakvu je recimo ostvario Bentham svojim Panoptikonom, odnosno arhitektonska struktura zatvora u kojem je samo jedan stražar mogao nadzirati u isto vrijeme sva krila zatvora – i obratite pažnju da takva struktura još postoji u brojnim zatvorima, mada uz neke inačice – takva struktura rodila se u istom trenutku kad je počela industrijska revolucija. Netko vidi povijesni paralelizam u tim ra-

zvojima: rađa se radnik, to jest radnik u prvim tvornicama, i rađa se suvremeni lik zatvorenika. Razvijaju se industrijski uvjeti i razvija se zatvor sa svojim promjenama. Ovo je jedna od teza koje se podržavaju, koje možemo, ali i ne moramo prihvatiti. Ja, koji sam proživio cijele sedamdesete godine, iza te rasprave vidim neku vrstu radničkog centralizma koji tumači zatvorenika kao zarobljenog proletera itd. Ne znam imaju li za vas ove riječi neki smisao; danas ga možda više nemaju, za nas su bile svakidašnji kruh, recimo prije deset, petnaest godina kad smo morali ući u brojne rasprave u očajničkom pokušaju da objasnimo da ovaj središnji položaj radnika nije postojao „vani”, pa stoga nije bilo razloga da postoji „unutra”. Dakle, središnji položaj jednog navodnog i nikada određenog „zarobljenog proletarijata” u zatvorima bila je samo varka. U svakom slučaju, sve to pripada raspravama prošlosti.

Otvorimo sad jednu zgradu koja bi možda mogla biti korisna. Uz ove rasprave o zatvorima, razvila se i rasprava o pravu. Zašto postoji pravilo ponašanja? Zašto zakonitost pravila? Očigledno, čovjek je uvijek pokušavao zamisliti apstraktno pravilo koje bi bilo važeće bez obzira na trenutne prilike, bez obzira na povijesno zbivanje ili na uvjete u kojima se može primjenjivati, da bi ga spasio od ljudskih prigovora koji bi se mogli pojaviti. Dakle, ovom se „svetošću” prava više puta baratalo drugačije.

Recimo, teza o kojoj se najčešće raspravlja poziva se na prirodan temelj pravosuđnog pravila. Prirodno pravo suprotstavlja se pozitivnom pravu koje je čovjek izgradio i koje je zapisano u zakonu. Prirodno pravo je ono što čovjek posjeduje budući da ima razum, dakle

radi se o prirodnom pravu koje je specifično za čovjeka što je prva teza takozvanog jusnaturalizma. Druga teza govori o prirodnom pravu koje sva živa bića imaju kao takva, dakle riječ je o pravu koje priroda daje svim živim bićima. Treća teza govori o prirodnom pravu koje je Bog želio, a ta je izvorna teza jusnaturalizma, stara teza koja se može čitati u poznatoj Sofoklovoj tragediji *Antigoni* u kojoj Antigona kaže: „Ja prkosim državi jer je obiteljska pobožnost prirodni zakon koji je Bog htio i viša je od državnih zakona”. Ovi su stavovi danas dobili šire kritike, više ili manje odlučujuće dok još uvijek opstaje pojam naturalizma u pravu, dakle jusnaturalizma, kao teza na kojoj se temelji svetost pravila.

Na jedan ili drugi način ništa se ne mijenja, bilo da svetost pravila proizlazi iz pravnog formalizma pozitivnog učenja, iz pretpostavljene izvorne sveto-
sti pravila koje je Bog želio, iz činjenice da postoji intrinzičan zakon u razvoju povijesti živih bića ili u razvoju povijesti čovjeka, u razvoju ljudskog razuma (povijesni finalizam). Tko podržava ove teze, uvijek pokušava naći neku čvrstu osnovu, jednu jezgru na kojoj nastoji utemeljiti svoju tvrđavu sačinjenu od određenih ponašanja, svoju tvrđavu pravila. A kad je ta tvrđava izgrađena, onaj tko se nalazi izvan tih dobro ograđenih granica, zakonito postaje kandidat za zatvor, robiju, isključenje ili smrt, ovisno o slučaju.

Teza koja nas više zanima jer još uvijek stoji, jer je još i danas predmet rasprava i istraživanja, to je teza prirodnog prava, to jest prava urođenog u ljudskom razumu koje se ostvaruje u povijesti. Ova je teza važna jer unutar sebe dozvoljava neke zanimljive promjene, nije dakle teza kristalizirana u Božjoj volji,

zauvijek važeća, nego je to teza koja se mijenja jer je povezana s povijesnim zbivanjima. Riječ je o tezi koja se potpuno razvila baš u osamnaestom stoljeću s prosvjetiteljstvom, to je teza koja ima sve mane i granice prosvjetiteljskog filozofskog tumačenja budući da razmatra dva osnovna čimbenika: prvo Povijest, onda Razum. Povijest se ovdje zamišlja kao da se unutar sebe oslanja na neki red, na jedan progresivan razvoj u smislu napretka, dakle sposobna je kretati se od stanja većeg nereda i više animalnosti, te veće opasnosti prema stanju veće ljudskosti, a manje opasnosti. Bovio je rekao: „Povijest ide prema anarhiji”, i mnogi anarhisti, barem iz moje generacije, ponovili su to. Nikad nisam mislio da je takav ravan put uopće moguć, i zato sam o toj temi imao brojne polemike. Ja uopće nisam siguran da Povijest ide prema anarhiji. Pored tog čitanja Povijesti u progresivnom smislu, imamo još jednu struju u tom prelijepom prosvjetiteljskom diskursu, pa pozitivističkom, pa idealističkom, pa historicističkom, dakle sve to prerađeno u akademiji vlasti, unutar sveučilišta, unutar dvorana u kojima se uči povijest i filozofija, unutar onih mjesta u kojima rade dobavljači domaćih zatvora. A koja je ta druga struja? To je struja razuma. Zašto je Razum uvijek u pravu? Ne znam. Uvijek ima pravo da svakoga osudi. Razumom se osuđuju ljudi na električnu stolicu, nema nikoga koji bi se osudio na smrt bez razloga, ima tisuću razloga da bi se osudili ljudi na smrt, i uvijek ima jedan razlog za tu presudu, ne postoji nijedna presuda bez razloga. Često sam išao u zatvor, i to s razlogom iz njihovog gledišta.

Govorilo se da je nacizam u Njemačkoj tridesetih i četrdesetih godina bio izbijanje iracionalnosti, to jest

nedostatka razuma. Nikada nisam mislio da je to uopće moguće. Nacizam je bio krajnje dosljedna primjena razuma, doveo je razum do svojih prirodnih posljedica, Hegelov razum objektivnog duha koji se stvara u Povijesti. O tome je talijanski filozof Gentile ponudio najlogičnije razmišljanje na jednoj konferenciji u Palermu kad je govorio o moralnoj snazi pendreka. Pendrek, kad udara u ime razuma, uvijek je u pravu, i državno je nasilje etično jer je država etična.

Takva se razmišljanja možda čine glupim, ali nisu glupa jer predstavljaju osnovu na kojoj se temelji takozvani suvremeni progresivizam, onakav kakav imamo primjerice u komunističkoj partiji, u radničkoj partiji, u takozvanim revolucionarnim pokretima koji su se rađali iz marksizma, čak i u desnici, u desničarskim pokretima. Ali desnica se, zbog svojih problema identiteta, ogrnula konvencionalnim iracionalizmom (zastave, simboli, sudbina, krv, rasa itd.), drugi su se isto ogrnuli drugim racionalizmom, svejedno formalnim: napredak, Povijest, budućnost, proletarijat koji će na kraju pobijediti nad buržoazijom, država koja će nestati i dozvolite mi da dodam, nemali se broj anarhista uključio u ovaj diskurs putujući u skladu s takvom ogromnom filozofskom i ideološkom prijeverom, jedino dodavajući da ako Povijest ne ide prema nestanku države, ipak ide prema anarhiji i da državu treba istisnuti danas da se što prije dostigne anarhija. Ova ideološka varijanta ne mijenja suštinu, putovali su na paralelnoj traci s marksizmom, a da nitko nije pomislio da je možda cijela rasprava o razumu bila prijevera, da je ova rasprava o razumu mogla služiti kao temelj i opravdanje da se izgradi oграда protiv različitog.

Zato bi se trebalo kritički proučiti takozvani anarhistički optimizam, na primjer Kropotkinov optimizam, da se vide granice ovog razmišljanja, da se vidi kako je djelovala, i u anarhističkom pozitivizmu specifičnom za Kropotkina i za neke druge drugove, takozvana zablude o „sjemenu pod snijegom”. Svi ovi prijedlozi koje razvijam, a za koje se čini da nemaju veze sa zatvorom, zapravo čine teorijski i filozofski prostor u kojem zatvor danas pronalazi svoj razlog postojanja.

Trebalo bi govoriti i o Malatestinom volonterizmu, navodnom oprečnom stavu, koji ne predlaže rješenja koja nisu dijelom „objektivno” određenog razvoja Povijesti u odnosu prema anarhiji. Ja mogu biti ograničen, moja osobna sposobnost može biti ograničena, ali ipak Povijest ide prema anarhiji, dakle u svakom slučaju, ako se ništa ne dogodi danas, dogodit će se sutra. Na sličan način trebale bi se odrediti granice Stirnerovog individualizma, kao što smo nedavno pokušali na konferenciji održanoj u Firenci. Trebali bi dakle ustanoviti postoje li i koje su to granice, budući da su očito različite od Malatestinih ili Kropotkinovih.

Dakle, kako sažeti ovaj prvi dio rasprave? Zatvor nije zlouporaba, nije izuzetak, zatvor je normalnost. Gradeći zatvore država nas dakle može zatvoriti. Kad postupa na ovaj način, ne radi ništa neobično, radi svoj posao, ne vrši ga u nekom izuzetnom slučaju, jednostavno radi svoj posao u skladu s uvjetima potrebnim da se taj posao obavi kako treba. Država nije zatvorska država, država je samo država, kao što se izražava u ekonomskom, kulturnom, političkom djelovanju, u upravljanju slobodnim vremenom i u upravljanju zatvorom. Ovi elementi nisu odvojeni, nije moguće govoriti samo o zatvoru, ne bi imalo smisla jer bi to

značilo govoriti o nečemu bez konteksta. S druge strane, stavimo li ovaj element u kontekst koji ga prima i daje mu smisao, diskurs postaje drugačiji, a to je baš ono što stručnjak nikako ne može. Zato smo krenuli govoreći o stručnjacima jer stručnjak samo govori o svom polju, o svom predmetu: „Budući da ja znam nešto isključivo o zatvoru, ne vidim zašto bih vam trebao govoriti o nečem drugom”.

Mislim da su kolektivne činjenice, ako taj koncept koji se nažalost više ne upotrebljava još ima smisla, sastavljene od mnogih individualnih trenutaka, šteta bi bila izbrisati ove individualne trenutke s njihovom sposobnošću da promijene stvarnost da bismo ih ulijevali u veći trenutak, ono što su marksisti nazvali „kolektivnom supsumpcijom”, to jest supsumpcijom društva. Radi se o terorističkim intelektualnim procesima koje svakako treba osuditi. Pojedinaac ima svoj trenutak, zatvorenik ima svoj trenutak koji nije uopće sličan onom drugog zatvorenika. Uopće se ne slažem s onima koji govore da se ja, budući da sam bio u zatvoru, efikasnije borim od nekog drugog koji nije bio u zatvoru. Ne, jer ja se borim drugačije od nekoga koji nije bio u zatvoru i isto toliko drugačije od nekoga koji je u zatvoru bio duže od mene i tako dalje. Isto tako, mogao bih naći nekog druga koji bi mi mogao predložiti, ili pomoći da shvatim, osjetim ili zamislim ili da sanjam drugačiju borbu, iako nikad nije bio u zatvoru. Nema stručnosti. Imajte na umu prve stvari koje smo rekli večeras: nema profesionalnosti, nitko ne govori kao da je profesor, a još manje može govoriti kao stručnjak o zatvorskim pitanjima. Na svu sreću u ovom polju nema stručnosti, nismo na fakultetu.

Smatram da smo svi mi pojedinci koji se traže, nalaze, udaljavaju, približavaju, miču na osnovi afiniteta, makar kratkotrajnih, koji mogu nestati ili pojačati se. Mi smo kao mnoštvo, skupina atoma koji se miču i imaju jake sposobnosti da se uzajamno prožimaju. Ne radi se o monadama bez prozora kao što je rekao Leibniz, nismo usamljeni, nego svi imamo pojedinačnu vrijednost. Samo ako stalno obraćamo pažnju na ovaj neophodni trenutak, možemo govoriti o društvu, o sposobnosti da djelujemo, da se mičemo, da živimo zajedno, u protivnom slučaju bilo koje društvo bit će uvijek jedan zatvor. Ako moram žrtvovati jedan dio, makar bio i manji dio, svoje individualnosti u ime *Aufhebung*-a, prevladavanja u hegelovskom smislu, u tom slučaju u ime nekog apstraktnog pojma... bila to i anarhija, ili sloboda, ne, ne slažem se. Zato mislim da je zasigurno zatvor jedno krajnje stanje i dakle, kao sva totalna stanja i totalne ustanove, bolje pokazuje svoje tkivo. To je kao da razvučete tkaninu do krajnjih granica, tako da prije nego se razdere, se počne nazirati potka. Evo, pojedinac u najnasilnijim uvjetima pokaže od čega je napravljen. Moguće je da će otkriti da ima u sebi osobine koje u drugim uvjetima nikad ne bi ni pomislio da ima. Ali bitna i osnovna ostaje ova polazna točka da nijedan element, ideja, san, utopija, ne smije izbrisati ovaj individualni trenutak, u čije ime treba žrtvovati ovaj individualni trenutak.

Ali vratimo se našoj temi. Zatvor je normalnost države, a mi koji živimo u uvjetima potčinjenim državi, živeći u uvjetima svakodnevnice koja slijedi tempo i vrijeme države, mi živimo u jednom zatvoru. Taj je zatvor bio definiran, na način koji po meni nije baš ispravan, ali je ipak zanimljiv, „nematerijalnim

zatvorom”, dakle nevidljivim zatvorom koji nas ne okružuje na takav neposredan i pomućujuć način kao zidine zatvora, ali je ipak pravi zatvor jer nas prisiljava da trpimo ili namećemo uzore ponašanja o kojima nismo mi odlučili, ali smo ih internalizirali, a protiv njih malo možemo.

No u isto vrijeme zatvor je i građevina, mjesto, ideologija, kultura, društveni fenomen. Ima dakle svoj identitet, ako ga s jedne strane moramo premjestiti iz njegove specifičnosti, s druge ga strane ne smijemo razvodniti u društvo, ne smijemo samo reći: „Svi mi živimo u zatvoru, moje se stanje ne mijenja kad pređem ona prokleta vrata i nađem se u gotovo praznoj sobi uz glasan radio”. Ja sam doživio traumu u trenutku kad sam prošao vrata ćelije i čuo nekoga da ih zatvara iza mene. Ja sam tu traumu doživio. Ta trauma postoji, nije samo psihološka, sastoji se i od nekoga tko ima svežanj ključeva koji stalno zveckaju, čiji će te zvuk pratiti cijeli život, nije ga moguće zaboraviti, to je nešto što ti zveckea u mozgu, čak i noću kad spavaš, taj zvuk ključeva i netko tko zatvara vrata. Mislim da je taj čin zatvaranja vrata jedna od najužasnijih stvari koju čovjek može napraviti drugom čovjeku. Što se mene tiče, osoba koja drži ključeve u ruci i zaključava čovjeka iza vrata, bez obzira na ono što je ovaj mogao učiniti, onaj tko se usudi zaključati vrata, potpuno je nedostojna osoba, osoba koja se ne smije spominjati u kontekstu ljudskog bratstva, ljudskosti itd. A ipak ima trenutaka kad trebaš tog čovjeka, kad krene neki psihološki mehanizam povezan sa samoćom, kad si sam, u svojoj vukojebini, sam si mjesec, mjesec i po dana, dva mjeseca, dani prolaze, a da nikoga ne vidiš, ponekad čuješ čudne zvukove, a ponekad ništa ne čuješ, ali

čuješ korak, negdje vani, znaš da je to njegov korak, uvjeren si da je on najgadnija od svih osoba, a ipak u nekom trenutku postavljaš se iza vrata i čekaš ga kao zaljubljen jer kad prolazi, ta odvratna osoba baca ti pogled koji te podsjeća da si čovjek jer i on ima dvije noge, dvije ruke i, na kraju, vidiš ga drugačije, više ne vidiš odoru i kažeš: „Ipak čovječanstvo postoji”.

Tome vodi ona rupa, ona mala ćelija dakle ima svoju specifičnost, ne smije se smatrati kao razvodnjavanje zatvora u svakodnevicu. Zbog toga zatvor nije nematerijalan. Zbog toga je zatvor specifična građevina, arhitektonski određena, ali u isto vrijeme i rasprostranjena. Svi smo mi u zatvoru, ali zatvor je i nešto drugo. Ali ne smijemo ga vidjeti samo kao nešto drugo jer kad ga gledamo isključivo kao nešto drugo, onda ga više ne shvaćamo.

Razumijem da isprva ovo razmišljanje izgleda proturječno, ali to je samo prividno, ako dobro razmislimo nije proturječno, ili je proturječno u granicama i osobitostima po kojima je svaka stvar proturječna.

Zamislite što je rekao Kant o kazni, ovaj je velik filozof nešto grozno rekao: „Ako na jednom otoku postoji zajednica, a ta se zajednica raspadne, svi napuste otok i na otoku ostane samo zadnji čovjek, ubojica, zadnji koji je ubio jednog čovjeka, zajednica je već raspuštena, više se nema što očuvati, zajedničko dobro više ne postoji, više se ne može apsolutno ništa popraviti, ali ipak taj čovjek mora odslužiti kaznu”. Evo što je rekao Kant, filozof koji je otvorio perspektive suvremenog historicizma. Bah!

U svakom slučaju... Što radi kazna? Po teoretičarima sa bilo koje strane spektra, kazna popravljiva narušenu ravnotežu, uravnotežuje vagu. Ali ustvari, što radi

kazna? Radi nešto drugo. Kao prvo, baca pojedinca u stanje neizvjesnosti. Tko se suprotstavlja takvoj strukturi, takvom mehanizmu koji je tako efikasan, nalazi se ispred nečega što je veće od njega. To je mehanizam kojeg čine odvjetnici, suci, policija, pretresi, guranje, psovke, razgolićenja, trbušnjaci, nekad su postojali analni pretresi, tko nije to probao ne može znati što to znači, uvjeti pritvora u policijskim stanicama... sve je to kazna. Ali to je tek uvod kazni, još nisi optužen, samo koja riječ na komadu papira na kojem piše članak nekog zakona o kojem nemaš pojma, ali već ti kazna ulazi u krv i postaje dio tebe. A kako postaje dio tebe? Postavljajući te u stanje neizvjesnosti. Ti sam ne znaš što ti se događa, možeš biti najtvrdi kriminalac i nalaziti se u ovom stanju neizvjesnosti, a to znam jer sam razgovarao s ljudima koji su naizgled bili u sebi sigurni, osobe koje kad ulaze u zatvor pozdravljaju narednika, pozdravljaju ovog i onog, ali kad idu u krevet stavljaju glavu pod jastuk i zaplaču. Jer takva je situacija, kad se netko nađe u ovim uvjetima, nikad ne znaš kako će stvari završiti.

Razgovarao sam i s brojnim drugovima, zajedno smo se šalili o situaciji zatvora, ali nismo mogli poricati da su nas stavili u stanje neizvjesnosti, u situaciju gdje ne znaš što te čeka sutra. Takvo je stanje neizvjesnosti možda osnovni element, element koji predstavlja polaznu točku svih sindroma, svih specifičnih bolesti, svega što proizlazi iz stanovanja u zatvoru. Bit ćeš u stanju neizvjesnosti cijelo vrijeme dok si unutra. Ustvari, tri minute prije nego što izađeš kroz zadnju kapiju, a tih kapija ima dvadesetak od tvoje ćelije do ulaza, ne znaš hoće li, dva metra prije zadnjeg koraka, unutra izbiti pobuna, hoćeš li se zapetljati u pobunu i

biti izgubljen, i vidimo se za dvadeset godina. Dakle, ova je neizvjesnost praktički u tebi, znaš da je u tebi i ne možeš reći: „Sve je u redu, ja sam revolucionar, sve te stvari ne dodiruju me: zatvor, smrt, dvadeset godina, dva mjeseca...”, drugovi, to su samo pizdarije. Pizdarije koje sam i ja govorio da bih se ohrabrio i da bih ohrabrio druge, svoju obitelj, svoju majku, svog oca, koji su bili stariji i dolazili bi žalosni na razgovore. Kad sam prvi put ušao u zatvor, oni su jadni plakali. To su teške situacije, a tu neizvjesnost prebacuješ na one koji te vole, na svoju djecu, na cijelu situaciju koja se ne mijenja pustim pričama. Kad sam se našao prvi put u izolaciji u zatvoru, prije dvadeset i pet godina, pjevao sam anarhističke pjesme... a ja mrzim anarhističke pjesme. Zašto sam tamo pjevao te pjesme? Pjevao sam da bih se ohrabrio, isto kao što radi dijete u mraku koje, da bi se ohrabrilo, zviždi ili samom sebi priča bajke.

Drugi element koji sam često uočio bio je izobličene komunikacije. Ne možeš komunicirati. Da bi nešto rekao, recimo, hoćeš promijeniti odvjetnika, postoji cijela procedura: navečer moraš nalijepiti na blindirana vrata svoje ćelije komad papira na kojem si napisao da sutradan želiš ići u neki ured. Sutradan te pozovu i kreneš prema uredu. Recimo da ima sedamdeset i pet metara do ureda, računaj da trebaš nekoliko minuta, ali ne! Trebaš nešto između deset minuta i sat i pol vremena da bi napravio tih sedamdeset i pet metara, kao budala čekaš ispred svakih vrata da bi došao neki anđeo u odori da ti otvori, trak-trak, i prođeš prvu, drugu, treću, četvrtu prepreku i tako dalje. Cijeli ti se svijet mijenja na ovaj način. Što se mijenja? Mijenja se shvaćanje prostora i shvaćanje vremena. Izgleda jedno-

stavno jer je to shvaćanje nama lako, rukujemo njime kao što rukujemo sitnišem, ali nije tako jednostavno jer vrijeme nije isto kao što mjeri sat: to je apsolutno vrijeme, njutonovsko vrijeme, određeno jednom zauvijek, ali uz takvo vrijeme postoji ono što je neki drugi filozof, francuski filozof, nazvao stvarnim trajanjem, to je vrijeme u smislu kao što je sv. Augustin pokazao, vrijeme kao naša svijest, kao trajanje naše svijesti. To je čekanje. A mi mjerimo čekanje našim osjećanjima, to trajanje nije isto kao apsolutno vrijeme koje pokazuje sat.

Nekoć su u zatvoru satovi bili zabranjeni, sada su, nakon 1974. godine, nakon zatvorske reforme, dozvoljeni, a to je čak gore jer nekoć se nije znalo koliko je sati pa bi se ljudi prilagođavali prema suncu ili zatvorskom tempu koji predstavljaju „prirodni” sat, sat ustanove, pa se znalo da se u sedam i pol otvaraju blindirana vrata i počinje dan. Buka koju stvaraju kad otvaraju blindirana vrata ima svoju svrhu, koja se može povijesno odrediti, koja se razvila drugačije ovisno o dobu. Dok sam istraživao inkviziciju našao sam u udžbeniku iz sedamnaestog stoljeća jedan opis načina otvaranja vrata kad bi braća iz Društva Bijelih, da bismo se razumjeli, oni s bijelom kapuljačom, trebala voditi osuđenika na smrt na stratište. Na Siciliji je djelovala španjolska inkvizicija, dakle bili su dobro organizirani. Pripadnici Društva Bijelih imali su zadaću da se brinu o osuđenima na smrt tri dana prije pogubljenja. Među njihovim zadacima bilo je i ustanoviti je li osuđenik spreman za pogubljenje, a što su radili? Izmislili su posebnu tehniku: organizirali bi se kao da su stvarno vodili osuđenika na stratište, probudili bi ga rano ujutro, napravili bi veliku buku,

marširali u skupini s drugim sudionicima pogubljenja, stražarima itd. Ali to nije bilo stvarno, bilo je samo užasno kazalište, samo da bi vidjeli kako bi reagirao nesretnik. Ako bi nesretnik reagirao kako je trebao, dakle ako ne bi podivljao, smatrali bi ga spremnim za konačnu operaciju. Dakle, otvarati blindirana vrata nije tako jednostavno kao otvarati vrata. Ovi snažni momci, obučeni u Parmi, dobivaju posebne upute: blindirana vrata otvaraju se jakim udarcima, zatvorenik treba poskočiti dok još spava, od tog trenutka mora pomisliti: eto, svijeta snova više nema, sad počinje ustanova, sad mi kažu što treba raditi. Sedam i pol, ne izlazi se, izlazi se u osam i pol, dakle cijela priča proizlazi iz zatvorskog tempa koji je naravno tempo koji oni drugi žele.

Na primjer, to je važno, vrijeme teče po drugim činjenicama: ujutro ti donose mlijeko (dugo sam razmišljao o tome, ionako se u zatvoru nema što raditi pa što dakle radiš? razmišljaš), kasnije ti donose jaje u deset, u deset i trideset pet ili u jedanaest voće, pa u podne ručak, u dva nešto drugo, ne znam, marmeladu, zašto? Jer na ovaj način vrijeme teče po njihovom tempu, određuju ga. Kad ti donose jelo, to je događaj, ti ga uokviriš u zatvorskom kontekstu i tvoj život se usklađuje s tim kontekstom.

Sve te stvari izgledaju kao gluposti, ali mislim da predstavljaju pravu zatvorsku znanost. Što upravo znaju takozvani zatvorski operateri koji sebe smatraju sposobnima? Za početak, fakultetski profesor nikad nije bio u zatvoru. Zapravo, oni koji se bave zatvorom čak ni ne znaju što je zatvor. Ostavimo sa strane filozofe prava koji, jadni, ni sami ne znaju što govore. Što se zatvorskih operatera tiče, što su bliži unutrašnjosti

zatvora, manje ga razumiju. Odvjetnici i suci, da, oni su bili u zatvoru, ali gdje? U vanjskom dijelu, u sobici za razgovore. Osim izuzetnih slučajeva kad nadzorni sudac uđe u krila (ali ulazi samo u krila, nikad u ćelije), odvjetnici i suci ne znaju što je zatvor. Želim reći nešto više, ne znaju što je zatvor ni zatvorski operateri, ni psiholozi, ni socijalni službenici, ni svakojaki policajci. Ustvari, koja im je zadaća? Ulaze u svoje sobe, pozivaju zatvorenika, zabavljaju ga lijepim razgovorima i vraćaju se kući na ručak. Štoviše, ni stražari ne znaju što je zatvor, a to vam kažem iz osobnog iskustva. Na primjer, nalazio sam se u zatvoru u Bergamu i organizirao sam, zajedno s drugim zatvorenicima, u granicama naših mogućnosti, nećemo to nazvati pobunom, nego neku vrstu prosvjeda jer su nam uništavali začepljenja kojima smo zatvarali rupe koje su stražari napravili u zahodu da bi nas nadzirali i na tom mjestu. Svi zatvorenici začepljuju ove rupe kako mogu, koristeći bilo što: papir, komadiće drva, rastegnute ručnike i stotinu drugih stvari. U praksi, stražari ne diraju ove obrane, ali u ovom slučaju direktor je naredio da se skinu pa su stražari ponovo otvarali rupe olovkom. Na naš prosvjed direktor mi je odgovorio: „Ma što se toliko trudite oko sitnice, ništa se ne dešava, na kraju krajeva, među muškarcima smo”. Među muškarcima smo? „Ti si direktor, a ja zatvorenik, i ne da mi se da me stražar gleda dok sam u zahodu”. Dakle, on je smatrao ovaj problem kao nečim manje važnim. Ali takvo muško drugarstvo pokazalo je da on, bez obzira na to što je bio direktor zatvora, nije znao što je zatvor. Jer ja sa zatvorenikom s kojim dijelim ćeliju, koji je zatvorenik na isti način kao što sam ja, sa svojim drugom koji se, naravno, ne može po

ljudskosti, prijateljstvu, osobnom odnosu, usporediti s direktorom zatvora, očigledno s njim ne idem zajedno na zahod, to mi se čini očitom stvari. Kad je u prošlosti zahod bio u sobi, izmislili bi tisuću načina da bi išli u zahod jedan po jedan. Nekoć zahod nije bio odvojen, bio je u istoj sobi. Kad sam prije četvrtinu stoljeća prvi put radio u zatvoru u Cataniji, imao sam zadaću da bilježim kupovinu zatvorenika i primijetio sam da se u ćelijama koje su imale mnogo zatvorenika trošila velika količina magnezija. Kad sam ih zapitao za razlog, objasnili su mi da ako se to uzima tjedno za čišćenje, kad se ide u zahod ne smrdi ili manje smrdi. Što nam ovo govori? Da ni direktor, ni stražari ne znaju što je zatvor. Jer da bi razumjeli zatvor, treba se nalaziti s druge strane vrata kad ih stražar zatvara. Bez ključa sve su to samo teorije.

Vratimo se na našu specifičnost. Naravno, zatvor sastavljaju zidovi, stražari s mitraljezom, šetnja, magla koja se spušta na dvorište i ne znaš gdje se nalaziš, na kojoj si planeti, u izgnanstvu, na mjesecu, ne zna se itd. Ali, na kraju krajeva, zatvor je ćelija. A u ćeliji možeš biti sam ili s drugima, a to su dva različita stanja i dvije različite patnje. Zato što, da, jaki smo itd., ali ja sam bio u zatvoru sam i bilo je teško. Zadnji put bio sam skoro dvije godine u samoći i bilo mi je teško. S drugima je možda čak teže, ili je barem teže na drugi način jer ljudska životinja se čudno ponaša u uvjetima zatvaranja i dakle... Ovdje samo usput napominjem probleme koji se zatvora tiču, a ostavljam sa strane druge teme.

Zabilježio sam bio druge probleme, ali nisu toliko važni. Hoću samo napomenuti par njih, počevši od problema mirisa. Zatvor ima poseban miris koji se

nikada ne zaboravlja. Osjeća se ujutro. Sjećam se da je to miris koji imaju tri mjesta: kafići kad se otvaraju rano ujutro, biljari i javne kuće. Na mjestima na kojima se ljudska životinja nalazi u uvjetima posebne patnje postoji neki poseban miris; zatvor ima ovaj miris i više ga ne zaboravljaš i osjećaš ga ujutro kad ti otvaraju blindirana vrata. Ne pitajte me zašto, to ne znam. Drugi problem je buka, buka je nešto strašno, nemoguće je naviknuti se na nju. Nije samo glazba, napuljske pjesme koje te muče. Neopisivo je, nešto užasno. S druge strane, manju važnost ima seksualna požuda, barem koliko sam ja shvatio, ne samo iz osobnog iskustva, to stvarno nije središnji problem usprkos tome što bi se moglo reći izvana. Vidio sam prije petnaestak godina odgovor koji je donijela jedna anketa koju je ministarstvo naručilo o mogućnosti stvaranja takozvanog sata ljubavi u Italiji, recimo, s legitimnim partnerom, i odgovor je bio potpuno negativan.

Sad je na redu zadnji dio govora, ako vas nisam previše ošamutio. Koje su perspektive zatvora? To jest, kako vlasti pokušavaju preustrojiti zatvorske uvjete koji nikada ne predstavljaju stabilnu pojavu? Po definiciji zatvor je neizvjesna stvar, dakle nikad se ne zna što bi se moglo dogoditi. Neizvjesnost se ne nalazi samo u slučajnosti pravila. Postoji jedan zakon koji kaže da zatvorenik mora dobiti pravila zatvora kad ulazi u njega da bi ih mogao pročitati i poštovati ako hoće. U nekim zatvorima, na primjer u Bologni, daju sažetak od tri stranice, ali cijeli pravilnik sastoji se od 150 stranica. Zbog toga se dešavaju nevjerojatne stvari. Ako netko traži pravilnik i dobro ga pročita, može stvarati probleme u nekim dijelovima nadzornog sustava.

Rekao sam da je zatvor neka stvarnost koja se stalno mijenja; ja mislim (to je osobna teza) da zatvor ide prema otvaranju, to jest prema sudjelovanju. U zatvorskim uvjetima na početku sedamdesetih godina da bi ispržio jaje ili skuhao kavu u ćeliji, recimo, trebao si otprilike sat vremena jer si trebao napraviti neku vrstu skele od praznih kutija šibica zamotanih u aluminijsku foliju od cigareta, poslije staviti ispod nje plin u krutom stanju, takozvanu „metu”, zapaliti to, zakuhati, uvijek rukujući ovom alkemijom blizu zahoda jer nije bilo stolova, nije bilo stolica. Krevet je trebalo zatvoriti ujutro, spremi ga, tako da bi od njega nastala nekakva klupica na koju se može sjesti. Između tih davnih uvjeta i sadašnjih zatvorskih uvjeta, kad su na raspolaganju i sprave za kuhanje, čak u sudskim, ne samo u kaznenim zatvorima (budući da su ovi bolje organizirani i nekako „otvoreniji”) postoji znatna razlika.

Provela se reforma. Reforma je poboljšala zatvorske uvjete, zasigurno ih je poboljšala unutar zidova zatvora, to se podrazumijeva, stvorila nove uvjete za društvene prilike, ali ih je pogoršala s druge strane, stvorivši ogromne nejednakosti među samim zatvorima. Recimo, Dozza u Bologni je „uzoran” zatvor, izgrađen kao specijalni zatvor, sad se upotrebljava kao normalni sudbeni zatvor, a ipak je neizmjereno gori od starog zatvora San Giovannija. Ja sam bio u oba mjesta i mogu lako dokazati da je Dozza gori zatvor. Dok su u San Giovanniju bile rešetke, pa mreža za obranu rešetki, pa djelomično i prozori koji su gledali prema gore, Dozza ima samo uspravne rešetke, pa izgleda kao da si slobodan, ali opći uvjeti zatvora su gori, neljudskiji. Dok u San Giovanniju zatvorenici

nisu mogli izlaziti iz ćelije da bi prošetali po krilu (u-vijek u vrijeme predviđeno od ravnateljstva), u Dozzi si u krilu slobodan, uglavnom, ima razlika... ali ove promjene su, da tako kažemo, unutarnja pulsiranja zatvorskog sustava. Veća zatvorska širina odmah se stisne kad nešto ne ide, dovoljno je da umjesto jednog samoubojstva svakih petnaest dana bude jedno svaki tjedan, već se stvari mijenjaju. Ili dovoljan je, kao što se dogodilo 1987. godine, upravo u Dozzi, jedan jednostavan prosvjed, a i stražari odgovaraju oružanim napadom kao što je nacistički narednik ovog zatvora vodio protiv ambulante. U ovim se slučajevima zatvor odmah mijenja.

Ali takva unutarnja pulsiranja pojedinačnog zatvora imaju svoj odnos s pulsiranjima razvoja i promjenama cijelog zatvorskog svijeta koji ide prema otvaranju. Zašto ide prema otvaranju? Jer otvaranje odgovara uvjetima razvoja zatvorskog sustava, širenja njegovih perifernih struktura i državnih struktura uopće, bilo kojih državnih struktura, dakle, prema višem sudjelovanju. Ovaj pojam je važan i vrijedi ga proučiti.

Imajte na umu da koncept sudjelovanja, temeljen na razmišljanju o proturječju koje smo prije iznijeli, nije u potpunosti odvojen od koncepta razlikovanja, odvojenosti. Ja sudjelujem i, u prvoj fazi takvog sudjelovanja, osjećam blizinu druge osobe koja istovremeno sudjeluje sa mnom. Dok sudjelovanje napreduje, ovaj me isti proces sudjelovanja odvaja i postajem različitim od drugog jer svatko prati svoj put u sudjelovanju. Valja proučiti ovaj pojam jer nije tako jednostavan. Na primjer, ovo sudjelovanje je posvuda prisutno, u školi, u tvornicama, u funkciji i u samoj strukturi sindikata, u drugačijoj strukturi školskih i tvorničkih savjeta,

jednom riječju u cijelom svijetu proizvodnje. Sudjelovanje se pojavljuje u određenim prilikama na drugi način. Strukture su drugačije u geto-četvrtima. Na primjer, u Cataniji, u četvrti S. Cristoforo koja je jedna od najznačajnijih geto-četvrti s visokim stupnjem socijalnih problema, danas je potpuno druga priča, postoje obiteljska savjetovaništa, dok jednom ni policija nije mogla ući. Kako je ovo veće sudjelovanje promijenilo četvrt? Je li ju približilo ili udaljilo od drugih četvrti? To je problem. Ja mislim da ju je udaljilo od drugih četvrti, postala je još specifičnijom. Mislim da je svrha sudjelovanja upravo razdvajanje.

Zatvor se otvara sudjelovanju, postoje takve strukture za unutarne-vanjski dijalog, kao, recimo, „zatvor-teritorij”. Skupina prevaranta, jeftinih ideologa, predstavnika općinskih odbora, četvrti i sindikata, biskupskih i školskih predstavnika. Sva ta rulja samo traži odobrenje na osnovi članka 17. da bi ušla u zatvor i došla u kontakt sa zatvorenikom, dakle, da bi uspostavila kontakt između nutrine i vanjštine. Zatvorenik ima sto, tisuću problema, on je kao bolesnik. Kad ulazite u bolnicu i razgovarate s bolesnikom, on ima sve moguće nevolje. Kad ulazite u zatvor i razgovarate sa zatvorenikom, on ima sto problema. Kao prvo, on je uvijek nevin, ništa nije učinio, njegova obitelj uvijek je u nevolji, dakle, sve one stvari koje su uvijek prisutne u razgovorima zatvorenika. S druge strane, svatko vuče vodu na svoj mlin i u svakom slučaju u zatvoru se ne smije reći: „Meni... zatvor, nije uopće težak, to su pizdarije, to su besmislice...”, ne, to ne bi bilo pristojno.

Sudjelovanje stvara veće razdvajanje, veću djeljivost unutar zatvora jer unutar zatvora ima nešto i onih

koji imaju stvarni i svjesni ilegalni pristup, dakle, oni koji su zbilja „odmetnici” mogu se točno odrediti u zatvoru jer među zatvoreničkim stanovništvom, recimo, od sto zatvorenika, već ih možeš vidjeti kad su na šetnji, ovdje se već uoči, lako se razabire ozbiljan čovjek od neozbiljnoga, to se vidi na razne načine, po mnogim znakovima koje šalju. Postoji opći diskurs koji se razvija unutra, na osnovi toga kako se šetaš, odluka koje donosiš, riječi koje izgovaraš. Znam... mnogi od tih razgovora mogu se krivo tumačiti. Ne hvalim prisilno ponašanje, kažem da u zatvoru postoji jedna specifičnost, postoji zatvorenik koji je svjestan svog zatvoreničkog zanimanja, svog zatvoreničkog kvalificiranja, i postoji zatvorenik koji se slučajno nalazi u zatvoru, zatvorenik koji bi mogao biti bankar, ili jednostavno obična budala, dakle zatvorenik koji je u zatvoru našao nekakav privremeni smještaj, koji vidi zatvor kao privremenu (i što kraću) nevolju ili čak kao socijalnu pomoć. Vidio sam ljude koji su se namjerno dali uhapsiti pred Božić jer za Božić daju kolače (čini li vam se to malo?), ili da se dobro očiste, ili da se liječe jer mnogi nemaju drugih načina da dobiju liječenje, a tih slučajeva nema samo par, nego stotine.

Ali postoji i drugačije zatvoreničko stanovništvo koje je ponosno na svoj „odmetnički” status, ponosno da napada, makar na svoj način, određene državne strukture. Ovo stanovništvo, u tom kontekstu sudjelovanja, očigledno ne želi sudjelovati, dakle bit će posebno identificirano i razdvojeno. Zato je zatvor sudjelovanja upravo zatvor podjele jer razdvaja. Ne mogu svi sudjelovati na istoj razini, ne prihvaćaju svi isti razgovor s moći. Ima raznih razina prihvaćanja i, na osnovi tih razina prihvaćanja, sudjelovanje stvara

podjele. Što je jače sudjelovanje, to je dublja podjela, što ima više signala, to se više razdvaja zatvorenički svijet.

O problemu prihvaćanja mekšeg odnosa sa zatvorskom ustanovom trebalo bi voditi jednu opću raspravu koju ovdje podrazumijevam jer sam je često vodio u prošlosti. Na primjer, o poluslobodi. Ne postoji neposredan prijelaz od zatvora do poluslobode. Dakle, ne radi se o odluci jednog trenutka na osnovi neposrednog odnosa između zatvora i zatvorenika. Prije odobrenja poluslobode postoji cijela procedura koja se zove „tretman” (izbor riječi nije slučajnost) jer se zatvorenik smatra bolesnikom. Tretman se sastoji od niza odluka koje zatvorenik mora donijeti. Počinje razgovorom s psihologom, poslije prihvaćanjem nekog posla u zatvorskoj strukturi, a još uvijek stoji činjenica da ne smiješ stvarati probleme u zatvoru, dakle sve to traje barem dvije-tri godine. Dakle, treba rano odlučiti za put pregovora s moći. Ispravna odluka, ni govora, ali uvijek u sklopu popuštanja, kad se kaže: „Ne mogu nastaviti. Nikome ne škodim i idem ovim putem”. Dakle, ako se stražar ponaša na neki način, ja se pravim da gledam zid koji mi se čini zanimljiv; ako ima nekog problema, ne govorim o pobuni nego o jednostavnom problemu, ostajem u ćeliji i ne idem na zrak. Svi ti trenuci podrazumijevaju jednu odluku, ne postoji jasna alternativa između zatvora i poluslobode, to je čista teorija, u praksi nije tako. Ustvari ovaj problem postoji samo za one zatvorenike koji su dosljedni u svojim revolucionarnim odlukama. Ali obični zatvorenik, zatvorenik koji se nalazi u zatvoru zbog svojih razloga i koji nije izjasnio nikakav „politički” identitet, iako je ovaj pojam prilično izgubio

značenje, razmišlja samo o izvršivosti takve odluke, to mu ni u kojem slučaju ne predstavlja problem. Ovisno o njegovoj osobnoj prošlosti, o kontekstu u kojem se nalazi i o praktičnom ostvarenju onog što mu zakon predlaže kao pravnu mogućnost, radi se o procesu koji traje dvije, tri godine, nije dakle odluka koja se donosi u trenutku.

Naravno, budući zatvor, koji mislim da će biti mnogo otvoreniji od današnjeg, obratit će više pažnje, dakle bit će represivniji, zatvoreniji, potpuno zatvoren, prema onoj manjini koja neće prihvatiti pregovore, koja neće željeti sudjelovati, koja će odbijati svako sudjelovanje. Zato sam govorio o odnosu između sudjelovanja i razdvajanja, odnosu koji isprva ne izgleda tako očigledan. Stvari koji izgledaju tako međusobno udaljene, ustvari su bliske: sudjelovanje stvara podjelu.

Dakle, što činiti? Toliko smo si puta postavili ovo pitanje o zatvoru. Pročitao sam jedan pamflet. Zbog principa, o zatvoru gotovo ništa ne čitam jer mi se gadi čitati tekstove koji govore o zatvoru. Ali, budući da su me drugovi pitali, pristao sam držati jedan, tako reći, „obiteljski” razgovor. Ali pročitao sam ovaj pamflet. Riječ je o pamfletu koji su objavili drugovi izdavačke kuće Nautilus, u njemu je tekst koji podržava ukidanje zatvora uz pogovor Riccarda D’Estea. Ovaj je pogovor bio zanimljiv, ali nisam mogao točno shvatiti što je htio reći, to jest, je li kritizirao ideju ukidanja zatvora, ili je nije mogao potpuno kritizirati, budući da je na kraju krajeva prezentirao taj tekst. Ali u tom tekstu ima nešto s čim se ne slažem, a to hoću reći; kad budem vidio Riccarda, reći ću mu isto. On je potpuno, apsolutno osudio one koji su u prošlosti teoretizirali

i ostvarili napade protiv zatvora. Ovaj sud čini mi se pogrešan. On kaže... ali obratite pažnju na to da je Riccardo dobar drug, možda ste ga upoznali u nekoj konferenciji, ovdje u Bologni. On kaže... „Ovi napadi ništa nisu vrijedili, nisu imali smisla, budući da su, bez obzira na to, ipak izgradili zatvore.” Kako to, pobogu! Ti koji si protiv efikasnosti za sve drugo, sad govoriš kao da je efikasnost mjera svega. Što znači da su ipak izgradili zatvore? Zar sve stvari koje radimo, kad nemaju posljedice koje smo željeli ili ne postignu željeni cilj, ništa ne vrijede!? Oprostite ako tako jednostavno tumačim, ali napad na zatvore mene itekako zanima. Ne! Treba napadati zatvore. To ne znači da jednom kad budem odlučio napadati zatvore, zatvora više neće biti. Ili, budući da smo ih jednom napali, možemo biti zadovoljni i više ništa ne trebamo raditi da bismo ih uništili. Ovdje podsjećam na pokušaj da se uništi zatvor u Solliccianu, dok su ga gradili. Pokušalo se, ali ipak su izgradili zatvor u Solliccianu. Ali što to znači, da taj napad nije imao smisao? Ja mislim da je imao smisla. Jer, ako hoćemo prihvatiti ovaj zaključak do kojeg je, nadam se, Riccardo došao samo zbog greške pisanja, trebali bismo osuditi svaku stvar koju radimo. Jer što god drugovi revolucionari radili, nema nikakvu garanciju da će postići željeni cilj, da će imati rezultat koji je zamislio onaj koji je to učinio. Da je tako, bilo bi stvarno gotovo.

O tezi Riccarda D’Estea, moram reći da je znam ne samo zato što sam pročitao taj pamflet o zatvoru, nego i zato što sam s njim razgovarao. Riccardo je šarmantna osoba, ali kad ga slušamo ili čitamo, moramo razdvojiti ono što piše i govori, ono što vrijedi od onog

što ne vrijedi da bismo mogli ustanoviti što pripada šarmu govora, a što pripada valjanosti onog što kaže.

Mislim da nije ispravno ono što kaže o mogućoj integraciji reformi i ekstremizama; takva podjela u stvarnosti ne postoji. U stvarnosti ne postoje reformističke borbe i revolucionarne borbe. Ono što vrijedi je način na koji se borba vodi. Kao što se vidi u raspravi koju smo imali malo prije, i način na koji se ponašam prema drugima vrlo je važan: ako se ponašam na neki način sa svojom partnericom, jesam li reformist ili revolucionar? Ne, ne radi se o tome, nego treba vidjeti jesam li govno ili ne. Kad razdvajam ono što jesam od onog što radim, moj „politički” izgled od onog što jesam u intimnosti svojih odnosa s ljudima koji su mi bliski, samo tada opet vrijedi podjela između reformizma i ekstremizma, u suprotnom slučaju nema smisla apstraktno pretpostavljati takve pojmove.

Nije istina da iz takve integracije između prividnog reformizma i prividnog ekstremizma proizlazi nešto što ima mogućnost promijeniti stvarnost. Meni se to ne čini. Ja sam proživio sve to drugačije. Vidio sam da u bilo čemu što radi pojedinac, moramo procijeniti koje su njegove konačne odluke, znače li takve odluke da se pojedinac zalaže za ono što radi; ako se ne zalaže, ako se stalno izvlači, jasno je da može biti revolucionar samo pričama, možda može čak osvojiti svijet, ali što bi napravio od njega? Napravio bi novo kazalište za grčku tragediju. Što nam govori takva teza? Baš ništa. Trebamo nešto drugačije razmišljati. Ova podjela ne postoji. Ali ipak, ako hoćemo da takva podjela proradi, ako djelujemo u svijetu politike, u svijetu spektakla, u svijetu predodžbe (u Schopenhauerovom smislu), ako smanjujemo svijet na ovu predodžbu (ne zaboravimo

da je Schopenhauer posudio svoj dvogled pruskom oficiru da bi bolje gađao pobunjenike, takav je čovjek onaj koji nam govori o „svijetu kao predodžbi”, ne čovjek kakvog su sanjali neki anarhisti koji su pročitali njegovu knjigu), dakle ako zamišljamo svijet kao predodžbu, onda je podjela između reforme i revolucije moguća, ali se još jednom radi o pustim pričama. U stvarnosti ne postoje apstraktne ideje, nego samo čovjek sa svojim općim odnosima, a ovim odnosima sudjeluje u promjeni stvarnosti, dakle u stvarima koje radi nije moguće točno odrediti takvu podjelu. Što je Craxi? Reformist? Revolucionar? Mislim da ova akademska podjela između reforme i revolucije nema toliko smisla kao što joj se željelo pridati u prošlosti.

Naravno, i ja sam koristio takve riječi ponekad, na primjer koristio sam riječ „reformist” ili „socijalni demokrat” da definiram praksu pokoje anarhističke grupe, pretežno u svrhu polemike koja mi se činila ponekad nužna. Ponekad se nešto govori, a drugo se radi. Ali nije to važno. Treba uzeti u obzir kontekst u kojem se polemika nalazi, ono što proizlazi iz stava protivnika i potrebu da se nađe najkraći put do cilja polemike u tijeku. U nekom kontekstu u kojem javno mnijenje daje određeni značaj nekom pojmu kao što može biti „socijalni demokrat”, ako hoćeš nekoga kritizirati, napadati ga zbog nečega što je ovaj učinio, kažeš mu da je socijalni demokrat. Ovdje je riječ o svrhovitosti upotrebe jedne riječi, ne radi se o dubljoj analizi. Ja sam više puta kritizirao dio talijanskog anarhističkog pokreta definirajući ga socijalno-demokratskim, ali nikad nisam dao dublju analizu o razlogu. Bilo je ipak razloga za upotrebu te riječi jer je za nas riječ

„socijalni demokrat” značila nešto određeno, i to je reformizam, prilagodba moći itd.

Još koja kritična riječ o problemu efikasnosti.

To je nešto što svatko mora procijeniti sam sa sobom. Ja dolazim iz jedne kulture i iz jednog načina razmišljanja koji su usmjereni na efikasnost, rođen sam u takvoj atmosferi, završio sam takve škole. Na kraju sam shvatio da takav način razmišljanja ne vodi nikuda. Shvatio sam, barem teoretski, u praksi možda još razmišljam iz gledišta efikasnosti, ali barem u teoriji mogu shvatiti razliku, to jest da svako djelo koje čovjek čini ne mora imati neku neposrednu naknadu što se utjecaja tiče. To je bit. Shvaćati takvo pitanje izuzetno je važno zbog raznih razloga, najprije zato što, posebno među revolucionarima, postoji težnja da se naplaćuje, a ne zaboravimo da su revolucionari pohlepni, vrlo su pohlepni kad naplaćuju... odmah izgrađuju giljotinu, ništa ne čekaju, to je nešto strašno. Što je ustvari giljotina za revolucionara? To je posljedica efikasnosti pod svaku cijenu jer postiže određene procese i poslije počinje... Nedavno sam nešto pročitao o iznenađenju koje su prouzročili neki Lenjinovi dokumenti. Mnogi su se iznenadili što je Lenjin naredio i požurio da se ubiju seljaci posjednici. Mene to nije iznenadilo. Najobičnija stvar je ubijati seljake posjednike u ime revolucionarne efikasnosti. Ili nas iznenađuje bilo što što proizlazi iz efikasnosti pod svaku cijenu, ili nas ne može iznenaditi takvo pismo jer je to obična stvar, nužna, logična posljedica prethodno donesenih odluka. Tko želi postići određene ciljeve, treba snositi određene troškove, to je sam pojam efikasnosti pod svaku cijenu.

Rasprava o efikasnosti odnosi se na način na koji treba voditi ispravnu borbu, recimo protiv zatvorske ustanove koja u većoj ili manjoj mjeri svima nama prijete. Moj djed je govorio: „Svakoga od nas dopadne po jedna cigla zatvora”. Nije baš nešto razumio o zatvoru, ali je to bila izreka koja se često koristila tada na Siciliji. Dakle, treba uvući zatvor u sve procese prodiranja u stvarnost, u one borbe koje smo prije mnogo godina nazvali posrednim borbama. Radi se o svim intervencijama u stvarnost koje provodimo iako smo sigurni da od njih nećemo izvući neki rezultat, neki učinak zato što će možda biti rekuperirane ili zato što imaju po sebi ograničenu svrhu. Ali ako su ove borbe ispravno postavljene, uvijek imaju neki rezultat. Prije svega imaju kao rezultat uspjeh tih istih borbi, ali u nekom drugom smislu od same efikasnosti. Ako su ispravno postavljene, borbe se uvijek razmnožavaju. A kako se mogu ispravno postaviti? Kao prvo, razdvajajući ih od nastupanja drugih čimbenika, od mogućih vanjskih podrški, drugim riječima samoupravljujući ih. Kao drugo, ne mogu, naravno, biti ovisne o nekom točnom roku, koji određuju radionice vlasti, dakle trebaju polaziti od nekog drugog načina razmišljanja, od jedne logike stalnog sukoba jer ne možemo poticati ove borbe u zavisnosti od roka koji su vlasti postavile. Ova dva pojma, samoupravljanje i stalna konfliktnost, zajedno s trećem pojmom, a to je odbacivanje nužne i neophodne efikasnosti, neposredne i vidljive, ne proizlaze iz utopijskog shvaćanja stvarnosti, nego se zasnivaju na konkretnoj mogućnosti da se postave socijalne borbe tako da bi se odbacili količinski rezultati i kvantitativni ishod.

To je moguće; ako dobro razmislimo, čak je uvijek moguće. Vrlo često napravimo grešku da želimo ograničiti borbu tako da budemo čitljiviji jer na primjer, ako nastupamo u nekoj specifičnoj situaciji, kao što može biti tvornica, dobro vidimo koje su njezine osobine: sindikalna borba, obrana radnog mjesta, borba protiv štetnosti rada, i još puno toga. Ali ne možemo dobro shvatiti kako bi se zatvor mogao u to uklopiti, pa ga stoga ne uključujemo u borbu da ne bismo zagadili ove specifičnosti jer mislimo da će nas ljudi manje shvatiti ako proširimo temu.

Borba po sebi, recimo u nekoj tvornici, uvijek je posredna borba. Kakav može biti ishod takvog djelovanja? U najboljem slučaju, dobiva se željeni rezultat, to jest, radnici te tvornice spašavaju radno mjesto, i na kraju, sve se rekuperira. Borba se rekuperira, gospodari nađu neku alternativu umjesto otkaza, nađu neku alternativu za štetnost na poslu, neka nova ulaganja da bi poboljšali kontekst itd. Takva situacija već nas zadovoljava, ustvari i jest zadovoljavajuća i iz revolucionarnog gledišta, ako su se zadržali svi početni uvjeti, to jest stalna konfliktnost, ako smo mi nametnuli rok a da on nije bio nama nametnut, ako se borba samoupravljala i sve drugo. Ali više nije zadovoljavajuće ako si, u ime efikasnosti, uskratimo priliku da uključimo i problem zatvora. Jer mislim da se problem zatvora, kao bilo koja druga strana revolucionarnog razgovora, mora uključiti u sve naše borbe. I, ako dobro razmislimo, to je moguće. Kad tako ne postupamo, to radimo u ime efikasnosti jer mislimo da nas neće shvatiti ili da ćemo opasno izgledati jer smatramo da je problem zatvora nešto što je bolje izbjegavati. „Nemoj ogovarati Garibaldija”, nekada se govorilo.

Još koja riječ o abolicionističkom stavu. Ali imajte na umu da nisam uopće proučio ovu temu kako treba, dakle mogao bih reći neke neispravne stvari, prvo zato što se ne slažem, koliko sam shvatio, s abolicionističkim stavom, a drugo baš zbog nedostatka dokumentacije. Ako ono što kažem izgleda neispravno, nema problema, ispravite me. Ne slažem se s abolicionističkim stavom ne zato što želim zatvore, to se podrazumijeva, nego zato što se ne slažem s bilo kojim stavom koji namjerava ukidati isključivo jedan dio nekog sustava koji se ne može razdijeliti u elemente. Oprostite što se izražavam približno. Drugim riječima, ne slažem se da se može zamisliti ukidanje, ne govorim o napadu, nego o ukidanju, dakle, predlaganje platforme da bi se ukinuo jedan dio njegovog konteksta gdje svi dijelovi ovise jedan o drugom. Ne slažem se s prijedlogom za ukidanja sudstva jer takav prijedlog ne bi imao smisla, ili za ukidanje policije. To ne znači da sam za sudstvo ili za policiju. Na isti način, nisam za ukidanje države, nego samo za njezino uništenje. I ne samo da se slažem, nego sam i željan djelovati za takav cilj, kad god bilo, iako ne izgleda vjerojatno u bliskoj budućnosti. To jest, mogu nešto napraviti i mogu razgovarati o tome što raditi za napad protiv ovog ili onog specifičnog aspekta države, pa tako i protiv zatvora.

Drugim riječima, mislim da treba obrnuti raspravu. Ne radi se o ukidanju jednog dijela države, na primjer, da bi se vratili na svoju temu, zatvora, nego se radi o uništenju države, uništenju koje, naravno, ne može biti odmah potpuno jer u suprotnom slučaju ovaj bi se događaj odgodio u nedogled. Izgledalo bi kao čekanje na pravac Povijesti koja se u svakom slučaju kreće pre-

ma anarhiji i na kraju se ništa ne bi trebalo napraviti jer bi bilo dovoljno čekati da se anarhija sama stvori. Naprotiv, ja želim napraviti nešto danas, odmah, i u specifičnosti jednog dijela totalne državne ustanove, dakle i protiv zatvora, ili protiv policije, ili protiv sudstva, ili protiv svih osnovnih elemenata države dok se potpuno ne uništi država. To je bit onoga što sam htio pojasniti.

Ustvvari, čemu teže svi ti razgovori? Još par riječi, nemojte se živcirati, pri kraju sam. Ako dobro razmislite, pojam ukidanja zatvora rađa se u nekom određenom teoretskom kontekstu koji iskreno ne bih znao točno opisati, ali rađa se u isto vrijeme kao nešto drugo što nekako bolje poznajem, i to je ono što slijedi. U Americi, u ovom trenutku, unutar općeg filozofskog mišljenja, pa čak i sociološkog, razni fakulteti rade na problemu preobražaja demokracije. U tom kontekstu nalazi se nekoliko američkih akademičara, među kojima se najpoznatiji zove Robert Nozik, čije su se knjige objavile i na talijanskom jeziku; oni su se suočili s problemom života u zajednici bez kazne i bez represije. Zašto postavljaju ovaj problem? Jer očigledno ove prosvijetljene osobe misle da demokratski sustav kakav poznajemo nije sposoban još dugo preživjeti i trebaju pronaći neko drugo rješenje: moraju pronaći način da se stvaraju zajednice bez elemenata kao što su zatvor, policija, državni nadzor itd., bez ovih elemenata koji su za nas bitni dijelovi postojanja države. Ovo razmišljanje nije nešto sporedno, nego središnje u političkoj i filozofskoj misli američkih fakulteta. Ja mislim da bi se abolicionizam, ispravite me ako griješim, mogao povezati s ovim pokretom, ali to je tema

koju bi trebao proučiti netko tko o tome zna više od mene, ja ne želim reći ništa više o tome.

Recimo da ova vrsta problema u mislilaca kao što su Nozik i drugi koji proučavaju istu temu, a čijih se imena sada ne mogu sjetiti, ukazuje na teoretsko interesiranje koje se zasniva na nekim praktičnim potrebama u upravljanju moći. Očigledno, teoretski model demokracije, kao na primjer u knjizi Alexisa de Tocquevillea, danas više nije prihvatljiv. Nije to demokracija o kojoj govorimo. Danas su potrebne druge strukture. Zamislite jednu zemlju kao što je Kina. Kako je moguće upravljati budućom kineskom demokracijom upotrebljavajući Tocquevilleov model? Na primjer, kako može uopće raditi parlament s dvadeset i sedam tisuća zastupnika? To je nemoguće. Dakle, moraju pronaći neki drugi put. I na tome i rade. Radi se o znakovima koje vidimo, na drugačiji način, i u Italiji. Promjene u ustanovama, kako oni kažu, koje su izraz općeg nezadovoljstva prema demokraciji.

Čak su i mislioci koji na prvi mah izgledaju daleko od demokratskog lakiranja, kao Michel Foucault, dali svoj doprinos usavršavanju zatvora, dakle racionalizaciji institucionalne strukture.

O Foucaultu recimo da, barem koliko ja mogu znati, kako bolje poznajem ono što je napisao o povijesti ludosti, u njegovom razmišljanju mogu se pronaći dvije struje: jedna se odnosi na prevladavanje, a druga na uzdržavanje procesa u toku. To vodi ovog mislioca da, u svemu o čemu misli, stalno ostavlja nešto nejasno. U svim njegovim prijedlozima, i u prijedlogu o homoseksualnosti, koja se smatra u isto vrijeme kao različitost i kao normalnost, nikada nije jasno koju odluku želi donijeti. S druge strane, dvoznačnost je

tipična za ovog mislioca, čak ne samo za njega, nego za sve te ljude koji se pokušavaju držati u ravnoteži. Problem zatvora, na kraju krajeva, za njega je problem jednog alata u čiju upotrebu nije uvjeren, htio bi da radi bez njega, ali jedino što može zamisliti jest staviti ga u zgrade. Ustvari, u jednom pasusu donosi primjer broda luđaka, koji je bio zatvor, ludnica, nahodište i starački dom za stare prostitutke, sve u jednom. On piše da se brod luđaka ostvario u nekoliko dana, trebalo je doista malo vremena. U trenutku kad je društvo izbacilo iz gradova drugačije pojedince (mada ne govori o homoseksualcima), izbacilo ih je iz gradskih zidina. A ovi, ne znajući što raditi, lutali bi od grada do grada, i zato su ih na kraju uzeli i utovarili u jedan brod, brod luđaka. Ovaj brod je počeo ploviti od luke do luke jer ga nitko nije htio. I u tom trenutku stvorili su se zatvor, ludnica, nahodište i starački dom za stare prostitutke jer društvo u ono vrijeme više nije moglo trpjeti njihovo prisustvo. Nestale su neke društvene uloge: luđak, na kojeg se u srednjem vijeku gledalo kao na nekoga koga je Bog dirnuo; prosjak, koji je u katoličkim zemljama bio predmet nad kojim se vršila milostinja, osnovni pojam, nemojmo to zaboraviti, u katoličkom kršćanstvu. Kad se razvila protestantska misao, prosjak postaje predmet uhićenja, dakle treba ga odložiti. Kad ju društvo više ne treba, uloga prosjaka postaje suvišna, prosjak više nije predmet milostinje i postaje zatvorenik. Danas, kad društvo više ne treba zatvor, trebao bi nestati „predmet” zatvorenik. Kako može nestati? Uzmimo brod i stavimo sve zatvorenike na njega. Ali na ovaj način „predmet” zatvorenik ne nestaje jer brod postaje zatvor, kao što su radili Francuzi s deportiranima iz Pariške komune:

strpali bi ih na usidrene lađe kod Le Havre, i tamo bi ljudi ostali četiri-pet godina, zatvorenici jednog plutajućeg zatvora. Danas kad društvo više ne treba zatvor, kažu neki prosvijetljeni socijalni mislioci, maknimo zatvorenike u drugu ustanovu. I to bi bio i plan abolicionističkog stava u koje se Foucaultovo razmišljanje odlično uklapa.

To je bilo ono što sam htio reći. Vratimo se sad, nakratko, na razgovor o napadu. Ja sam uvijek za specifičan napad. Specifičan napad je važan, ne samo zbog učinaka koje proizvodi, ne samo zbog posljedica koje uzrokuje, koje možemo vidjeti pred svojim očima. Nitko od nas ne može tražiti da bude funkcionalist jer ako padamo na to, nećemo više ništa napraviti. Dakle, najprije treba shvatiti zatvore jer ništa se ne može napraviti ako prvo ne shvaćamo stvarnost protiv koje se želimo boriti, zatim treba širiti shvaćanje o njima, i onda ih treba napasti, nema drugog rješenja. Treba ih napasti u njihovoj specifičnosti. Ovi napadi nemaju nikakve veze s velikim vojnim pothvatima koje netko zamišlja. Ja sam uvijek mislio da ovi napadi trebaju biti nešto kao izlet na selo: netko kaže: „danas se gušim u ovom anarhističkom sjedištu (anarhistička sjedišta uvijek me nekako deprimiraju) i želim izaći”, nemojmo uvijek biti zatvoreni u ovim sjedištima, idemo malo u šetnju. Ovim pristupom, ne kažem šaljivim, ali barem bez drame, uvijek je moguće ići na izlet na selo, nije štetno za zdravlje. Bez suvišnih riječi, a da se ne pretvori neki izlet u neki križarski rat protiv tlačitelja svih vremena. Ne, treba biti nešto ugodno, nešto čemu se trebamo veseliti, jedan izlet, ali i jedna specifična stvar.

Ali treba napadati zatvore i u kontekstu opće borbe, to jest unutar bilo koje borbe u kojoj sudjelujemo. To je nešto što govorimo već deset godina. Mi bismo, u sve što radimo, sve što govorimo, trebali uključiti nešto o zatvoru jer je zatvor osnovni dio svakog projekta. Ako radimo nešto u četvrti, o zdravlju itd., trebali bismo naći način, i taj način postoji, da ubacimo razmišljanja o zatvoru kao represivnoj strukturi, izbjegavajući sve pokušaje da se smanjuju mogućnosti zatvora kao čimbenika narušavanja društvenog reda.

Imajte na umu da je, kao što smo vidjeli, zatvor nešto u pokretu, nije nešto jednom zauvijek isto i definitivno. Za njih, zatvor je element ometanja. Svi stalno razmišljaju što trebaju raditi da bi riješili problem zatvora. Sad, njihov problem zatvora mora postati naš problem zatvora, i ovaj problem trebamo odraziti i u borbama koje ostvarujemo, ako ih ostvarujemo.

I to, naravno, dok čekamo sljedeći ustanak jer u slučaju ustanka dovoljno je otvoriti zatvore i uništiti ih jednom zauvijek.

Hvala.

